

PARTİYA SERBESTİYA DERSİM (PSD) PROGRAM TASLAĞI (DERSİM MANİFESTOSU)

Önsöz

Dersim halkının diğer halklar gibi etnik-kültürel kimliği ile özgürlük ve refah içinde yaşama hakkı vardır. İnsan hakları, demokrasi ve sosyal hukuk devletine inanan PSD'nin varlık nedenlerinden biri bu hakkı en tam biçimde savunmaktır.

Tarihsel olarak çok net çizgilere sahip olan ve ağır bedeller karşılığında bağımsız kalabilen Dersim etnik-kültürel kimliği son yıllarda cebir ve hileyle tartışmalı kılınmak isteniyor. PSD Dersim etnik-kültürel kimliğinin tarihsel varlığını ve özgünlüğünü inkar eden bu girişimleri Çaldıran ve 38 kıyımlarının bir parçası olarak görüyor.

38 sonrasında Dersim muhalefeti uzun bir kesinti yaşadı. Dersim'in mevcut siyasi manzarası bu soykırımın ve onu takip eden işgal yıllarının doğrudan izlerini taşıyor. Dersimliler 1938'den sonra bir daha politikaya kendi öz programlarıyla katılmadılar.

Dersim hareketinin, Dersim ruhu ve şuurunun acımasızca bastırıldığı bu koşulların ürünü olan siyasi dağınıklık ve felç olma durumuna son vermek isteyen PSD bütün Dersimlileri Dersim etnik-kültürel kimliğine özgürlük istemek temelinde birleşmeye çağırıyor. Dersim ilkin Türk askeri, ardından Kemalist sistemin ideolojik aygıtları tarafından istila edilmiştir.

1946'dan itibaren sistemin sağı, 1960'ların sonlarından beri, özellikle 1975-1980 yılları arasında da solu doluştu Dersim'e.

Çok geçmeden müttefik bir güç olarak Kürt milliyetçiliği eklendi bunlara.

Dersim siyasetinin tek eksiği 38'in bitirmek istediği Dersim fikrini savunan ve halkı kendine çağırın bir odaktı.

Onu da ancak Dersimli aydınlar yaratabilirdi.

Ancak 1960-1980 dönemi Dersim'de modern bir aydın tabakasının daha yeni şekillendiği bir zaman dilimiydi. Eğitimini Türk okullarında ve Türk metropollerinde alan daha doğuş halindeki bu küçük tabaka, Türk devletinin Dersim programı uyarınca bir ıslahattan geçirilmişti. Kendi halkına, kendi kimliği, dili, geleneği, kültürü ve tarihine yabancılaştırılmıştı. Sade halk değil, ama sözde şehirleşmiş ve eğitim görmüş Dersimli ciddi bir kimlik ve kişilik sorunu ile karşı karşıya kaldı. Bu haliyle Dersim'e doluşan akımlara yem olmaktan kurtulamazdı.

Öyle de oldu.

Böylece 1960-1980 yılları arasında Dersim muhalefeti bir temsil sorunu ile karşılaştı. Temsilini düzen/devlet partilerinde veya ikisi de milliyetçi olan Türk solu ve Kürt hareketinde aradı. Bu çarpıtılmış temsilin sonucu olarak enerjisini yanlış adreslerde ve uzak diyarlarda tüketti; giderek Türkleşti veya Kürtleşti.

Bu durum Dersim'in ağır olan sorunlarını daha da ağırlaştırdı.

Özgün ve zamanlı bir Dersim düşüncesinin eksikliği Dersimi hareketin bir faktöre dönüşmesini geciktirdi, güçleştirdi.
Dersim aydınlanması ancak 1980'lerin sonlarında sürgünde filiz verdi.
Desmala Sure ihtiyaç duyulan aydınlanma hareketinin başlangıç işaretiydi.
Dersim fikri ve mefkuresi 1938 sonrasında ilk kez bu dergi ile birlikte gün ışığı gördü.
Geç de olsa kervan yola koyulmuştu.
Geçen süre zarfında olağanüstü bir çaba ile hareketin düşünsel temelleri atıldı.
Gelişmekte olan bu yeni ekolün düzen partileri ile milliyetçi Türk solu ve Kürt hareketi tarafından paylaşılmış bulunan Dersim siyasetinde bir Dersimofobiye yolaçması kaçınılmazdı.
Şimdi gözlerimizin önünde cereyan eden şey Dersim siyasetini rehin almış eski ile yeni arasındaki mücadeledir.
Yeninin kendisine yer açması doğal olarak zaman alacaktır.
Eskiden radikal bir kopuş kolay ve sancısız olmayacaktır.
Ama yerleşik hale gelen eski yapılanmanın direnişi eninde sonunda kırılacaktır.
Bu süreç çöktandır başladı bile.
Eskinin parti ve grupları fikren Dersim toplumuna ait değildir.
Eskinin kökleri ve bölünme eksenleri Dersim'den çok, onu kuşatan çevrededir.
Eski, Dersim'den çok Dersim'i kuşatan çevrenin temsilcisidir.
Dersim'in nefes alması için bu kuşatma kırılmak zorundadır.
Kırmancıye ruhu ve Dersim dayanışması bir kez dirilmiştir.
Dersim'i inkar, eritme ve imha siyasetleri bundan böyle Dersim'de hayat bulamaz.
Dersim halkının çıkarlarına, özlemlerine ve taleplerine dost olmayanlar Dersim'de bundan böyle işgalci imajı ile dolaşmak zorundadır.
Türklük ve Kürtlük telkinini esas alan misyonerce çabaların miadı dolmuştur.
Vatanı ve özvarlığı büyük bir tehdit altında olan Dersimli, eskinin tasallutundan kurtulmakta kararlı ve ısrarlıdır.
Eskinin Dersim'e faturası ağırdır.
Dersimli bu faturanın kabarmasına seyirci kalmayacaktır.
Bu sonuncu muharebedir.
Büyüyen Dersim hareketi ve Dersim dayanışması karşısında eski tercihlerde ısrar edecek Dersimli bulmak bundan böyle kolay olmayacaktır.

BÖLÜM I

Tağar ve Kutu vadilerinde Taş Çağı insanı tarafından barınak olarak kullanıldığı anlaşılan inler, tarih-öncesinden beri Dersim'de insan topluluklarının yaşadığına işaretirler.
Pulur köyü (Çemişgezek) civarında 1960'ların sonunda yapılan kazılarda tarıma ve yerleşik yaşama geçişi başlatan Neolitik Çağ'a ve Erken Tunç Çağı'na ait bulgulara rastlanmıştır.
Mazgirt, Bağın (Palin), Palu, Peri, Çemişgezek, Sağman, Pertek, Ovacık, Kemah ve Kiğı gibi yerleşmeler Dersim'in en eski sitelerinden birkaçıdır.

Hititler'den Geliler ve Deylemler Çağına Kadar Dersim

Küçük Asya'nın bilinebilen en eski sakinleri Hattiler ve Hurriler'dir.

Tarih devrinde Dersim'de Hitit, Asur, Muşki, Urartu (Hurri), Med, Akamen, Makedon, Roma, Part, Bizans, Sasani ve Arap yönetimlerine tanık olunur.

Ortaçağlarda başka halklar görünür sahnede.

Dersim'de tarih çağı Hititler ve Asurlar'la, daha kesin şekilde Urartular'la başlar.

Dersim adı farklı biçimler altında Akamenler ve Geliler (Orontesler) çağından itibaren görünür. Belirli dönemlerde kısmen veya tamamen Supa/Sophene (Ermenice'de Tsop'k), Mananalı, Achlisene (Ermenice'de Ekeleats), *Khozan* ve Çemişgezek gibi adlarla bilinir. Bugünkü İç Dersim (Mamekiye ve diğer ilçeler) ve çevresinin Hititler çağındaki adı Balabitin'dir.

Balabitin (Balahovid) adını Hitit yazıtlarından biliyoruz. Bu kayıtlara göre Balabitin, Hitit Konfederasyonu'na dahil bir eyalet ve prenslikti. Halkına Bala (Pala), diline Balaik (Palaik) denirdi. Dilbilimciler tarafından Hint-Avrupa dil grubuna dahil edilen Balaik, Hitit başkentindeki yazıtlarda kullanılan sekiz dilden biriydi.

M.Ö. 1200 yılı civarında Hitit imparatorluğu yıkılır. Bu tarihten sonra Dersim'de Asur hakimiyeti kurulur. Dersim'de bu dönemin izleri rahatlıkla görülebilir. Bunun en açık kanıtı Dersim'in "Aşuran" (Asuriler) aşiretidir. Bir diğeri Asuryalı koloniler tarafından taşınmış görünen Munzur adıdır. Örneğin Asur kralı Salmaneser I, kendisini "Musri fatihi" olarak tanımlar. Tiglat-Pileser I de Muzri ülkesini fethettiğini söyler. Salmaneser II'de ise Muzri ülkesinin haracını/vergisini tahsil ettiği kaydı vardır. Muzri adı Asur kralları Tiglat-Pileser II, Sargon, Sennacherib, Asurbanibal ve Nebuchadnezzar'ın yazıtlarında da anılır. Bu sözcüğün kimi versiyonları bugünkü Mısır'a, kimi de modern Munzur'a, yani Dersim'e veya bir kesimine referanstır.

Tiglat-Pileser I döneminden elli yıl kadar önce Dersim ve çevresi Hitit yıkılışında rol oynamış olan Muşkiler tarafından işgal edilir. Muşkiler'in bu istilasını Asur imparatorluğunun sınırlarına kadar dayanır. Sonunda Tiglat-Pileser I, onları yenilgiye uğratarak işgal ettikleri topraklarda Asur hakimiyetini restore ederse de (M.Ö. 1113/1120), Muşkiler Dersim ve çevresinde tutunup yerleşir.

Nitekim Dersim halkı, M.Ö. 9'uncu yüzyıl Asur kaynakları tarafından Muşki olarak adlandırılır.

Hititler'in halkına Bala (Pala), Asurlar'ın Muşki dediği Dersim ve çevresi, M.Ö. 9. veya 8. yüzyıldan itibaren Urartu krallığının sınırlarına dahildir.

Urartular, Hurriler'in bir koluydu.

Mazgirt, Palu, Bağın, Kayalidere (Varto civarında), Altıntepe, Aznavur ve Kömürhan'daki Urartu kalıntıları, Dersim ve çevresinde Urartu varlığı ve egemenliğinin kanıtlarıdır.

Bağın'deki Urartu yazıtlarından birinde Urartu kralı Menua'nın bölgedeki fetihleri anlatılır. Mazgirt adı bile, bir görüşe göre Urartular'dan kalmadır.

Böylece Dersim ve çevresi hakkında Urartular'dan itibaren daha kesin konuşabiliriz. Dersim'de tarih çağını (yazılı tarihi) Urartu krallığı ile başlatmak, bu krallığı Kırmanciye tarih anlatımında bir başlangıç, coğrafi ve siyasi bir çerçeve olarak almak makul bir seçimdir. Yaşadığımız coğrafyanın politik birliği tarihte ilk kez Urartular tarafından kurulmuştur.

M.Ö. 7'inci yüzyılın İskit ve Kimmer istilaları Urartu tarihinde önemli bir konaktır.

Bu tarihten sonra Urartu toprakları ilkin Medler'in, daha sonra da Medler'i deviren Akamenler'in (Eski Farslar) eline geçer. Kaynaklar Akamenler çağında İran'ın yedi büyük evinden/aşiretinden bahseder. Bunlardan biri Hydarnesler'dir. Ermenistan, Akamenler'e bağımlı hale geldiğinde bu eve mensup Orontesler'in yönetimi altındadır. Orontes, Avesta dilinden gelme İrani bir sözcüktür. Anlamca ulu (yüce, kahraman) demektir. Pehlevicede Arvand, Ermenicede Hrant (veya Erwan, Arawan), Yunanca'da Orontes şekline girer. Ermenistan ve Dersim adları Urartu topraklarının bir bölümü üzerinde ilk kez Orontesler'in yönetimi altında görünürler. Bu an Ermenistan ve Dersim tarihleri için bize daha somut bir başlangıç noktası sağlar. O halde Ermenistan ve Dersim tarihleri bakımından Orontesler'in etnik kimliği önemlidir. Kimdir Orontesler? Bu sorunun cevabı Ermeni geleneklerinde ve Ermenistan şeceresinde mevcuttur. Ermenistan'da İran dini Zerdüştlüğün egemen olduğu döneme ait en eski ve orijinal Ermeni gelenekleri, Orontes evinin/aşiretinin Angl soylu olduğunu söyler. Angl, bahsi geçen dönemin Ermenistan güneş tanrısıdır aynı zamanda. İlk Ermenistan monarşilerini kuran Orontesler'in asıl adı Angl'dır. En eski Ermeni şecerelerinde Angl sözcüğü sık sık Gel ve/veya Gelam olarak da kaydedilir. Uzatmadan söylersek, Yunan kaynaklarının Orontesler dedikleri Geliler ve Deylemler'dir. Hititler zamanı kadar erken bir tarihten itibaren Dersim ve çevresinde Deylemi ve Geliler'in ve onlarla ilişkili Mamakanlar'ın varlığına işaret eden verilerle karşılaşılır. Hitit, Mısır, Grek ve Roma kayıtlarında rastladığımız Angl, Timilkiya ve Manna (Mandakuni, Amatuni) adları bu türdendir. Bu adlar Geli, Eğil, Dımılı, Maman (Mamikan) ve başka biçimler altında halen yaşamaktadır. Urartu toprakları üzerinde Ermenistan ve Dersim adlarının her ikisi de Geliler ve Deylemler'le birlikte görünmüşlerdir. Bu an Dersim tarihi bakımından çok önemli bir referans noktasıdır.

Geliler ve Deylemler

TC devletinin sınırları içindeki Dımilki konuşan topluluklar (Kırmanclar, Zazalar ve Dımililer) geneli itibariyle bu stoka dahildir. Onların bu yakadaki tarihleri Yunan kaynaklarının Orontesler dediği Geliler ve Deylemler'le başlar. Akamenler zamanının ilk Orontes hanedanlığından Selçuklar'ın gelişine kadar Ermenistan'da değişik adlar altında ağırlığını hep duyuran bir Geli/Dımılı varlığı sözkonusudur. Selçuklular'dan biraz önce, 1021 yılında, Ermenistan Alevi Deylemler'in yeni bir istilasına tanık olmuştur. İşte Dersim sentezinin ana etnik damarı bu zemine oturur ve tarihsel bir süreklilik gösterir. Devamlılık arzeden bu ana damarın başlangıcı ve seyri izlenmeden Ermenistan ve Dersim tarihleri hakkında sağlıklı bir fikir edinilemez. İlk Ermenistan hanedanlığı Akamenler zamanında Geliler (Orontesler) tarafından kuruldu.

Onu izleyen Sophene, Arataşes, Kommagene, Bagarat, Artsruni, Gnuni (Gini); Sason (Sanasar), Varazhnuni ve Arzanene gibi ünlü Ermenistan evleri ve prenslikleri de Geliler'den (Orontesler) gelmedirler. Tüm bu evler/aşiretler ve prenslikler kendi orijinal geleneklerine göre Angl (Geli) soyludurlar. Ama bu ilk sözlü geleneklerini eski dinleri Zerdüştlüğü bırakıp Hıristiyanlığı benimsedikten sonra kayda geçtiler. Bu nedenle bu kayıtlarda pagan döneme ait geleneklerini yeni dinin bakış açısına göre revize ettiler. Böylece Orontesler'in ve Orontes soylu bütün evlerin Angl (Gel) soylu olduklarını söyleyen gelenek de diğerleri gibi bu dönemin kayıtlarına değiştirilerek girdi. Bu gerçek atlanırsa Ermenistan ve Dersim tarihlerinin başlangıçları karanlıkta kalır. Geliler'le Deylemler'in Ermenistan'da Orontesler adı altındaki tarihleri kurdukları hanedanlıklardan izlenebilir.

Bu konudaki başlıca kaynaklar Orontesler tarafından kurulan Commagene kralığının yöneticilerinden Antiochus I'in Nemrut Dağı'ndaki yazıtı, Xenophon'un Anabasis ve The Cyropaedia adlı kitapları, coğrafyacı Strabo'nun ve "Ermeni tarihinin babası" olarak tanınan Moses Khorenatsi'nin eserleridir. Khorenatsi'nin dayandığı kaynaklar ise Süryani tarihçisi Mar Abas Katina, Edessa Arşivleri, Edessalı ünlü tarihçi Bardaisan (154-222), Ermenistan sözlü geleneği, kendinden önceki Ermeni tarihçileri ve Strabo'nun coğrafya eseridir.

Bu kaynaklarda ilk Orontesler hakkında hayli bilgi vardır.

Bu hanedanlığın bilinebilen ilk yöneticisi Akamenler'e bağımlı olarak yöneten Orontes I'dir. Xenophon'un onbinlerinin Babil'den hareketle Ermenistan üzerinden Trabzon'a uzanan ricatları sırasındaki Ermenistan kralı O'dur (M.Ö. 401/400).

Dersim adı da Derxene/Xerxene şekli altında ilk kez onbinlerin geri çekilişini anlatan Xenophon'un bu kitaplarında görünür.

Akamen imparatorluğu Büyük İskender'in orduları tarafından yıkıldı.

Böylece Ermenistan'da Makedonlar (Selefkoslar) dönemi başladı.

Büyük İskender öldükten (M.Ö. 323) sonra geride bıraktığı imparatorluk onun dört generali arasında otuz yıldan çok süren iç savaşlarda dört parçaya bölündü.

Hepsi İrani bir karakter taşıyan Pontus, Kapadokya ve Kommagene monarşileri bu iç savaşların sürdüğü sıralarda veya hemen sonrasında doğdular. Ermenistan gibi, Pontus ve Kapadokya bölgeleri de Med ve Akamen istilalarından Roma işgaline dek İrani aidiyetlerini büyük ölçüde korudular.

İlk Orontes hanedanlığı Makedonyalı III. Antiochus tarafından yıkıldı (M.Ö. 200). Ama çok geçmeden Küçük Ermenistan (Dördüncü Ermenistan) olarak bilinen coğrafyada III: Antiochus'un satrapı Zariadris (Zareh) tarafından Sofene olarak bilinen bir diğer Orontes krallığı kuruldu (M.Ö. 200/190). Zariadris, ilk Orontes hanedanlığının son yöneticisi Orontes IV'ün yeğeniydi. Kendisinden sonra Sofene (Supa, Sufnaye) tahtına oğlu Artaşes oturdu. Adı Artok, Artaxiad, Artaşat ve Artaxerxes gibi çeşitli şekiller altında görünen Artaşes de, Makedonyalı III: Antiochus'un satraplarından biriydi. Bir zaman sonra onun tarafından Büyük Ermenistan (Doğu Ermenistan, Asıl Ermenistan) valisi olarak atandığında, burada kendi adıyla bilinen Artaşes krallığını kurdu (M.Ö. 190).

Makedonlar zamanında Ermenistan, Sofene ve Artashes diye bilinen bu iki hanedanlık arasında bölünmüştü. Antiochus devrilince Romalılar'a yanaşan bu iki hanedanlık fiilen bağımsızlık kazandılar.

M.Ö. 95'te Artashes'in yerine onu deviren Büyük Tigran geçti.

Ermenistan tarihlerindeki Birinci Tigran, Akamen kralı Cyrus'un çağdaşı ve müttefikiydi. Burda bahsi geçen Büyük Tigran ise, ilkinden ayırt edilmesi için İkinci Tigran olarak tanımlanır.

Bu iki Tigran'ın her ikisi de Orontes (Geli) orijinlidir.

Artashes hanedanlığının en ünlü yöneticisi Zariadris ve Artashes'in soyundan gelen İkinci Tigran'dır. Bu tarihe kadar birbirlerinden bağımsız olan Sofene ve Artashes krallıklarını birleştiren odur. Onun ordusunun okçu sınıfını Deylemler'le akraba olan Mardlar oluşturuyordu. Xenophon, Orontes I'in ordusunda da Mardlar'ın varlığını kaydeder. İç Dersim'e bitişik eski Mardalık kantonu onların adını taşır.

Başlangıçta küçük bir ülke olan Ermenistan coğrafyacı Strabo'ya göre Makedonyalı Antiochus'un satrapları Zariadris ve oğlu Artashes tarafından ilhaklar yoluyla genişletildi. Romalılar'ın gelişinden hemen önce de Büyük Tigran tarafından Maximum sınırlarına vardırııldı. Ermenistan prensliklerini zor yoluyla birleştiren Büyük Tigran; Dicle, Fırat ve Aras kaynaklarının yanısıra, Kapadokya, Kommagene, Ninus, Erbil, Gordya, Azerbaycan/Atropatene ve başka toprakları ilhak ederek Ermenistan'ı ilk kez bir dünya gücüne, bir büyük imparatorluğa dönüştürdü. Ermenistan adının içerik ve anlam kazanması, geniş bir kabul görmesi Büyük Tigran dönemine rastlar.

Ancak bu geniş toprakların birliği uzun sürmeyecekti.

M.Ö. 69/66 tarihleri dolayında Ermenistan ve çevresinde Makedonlar'ın yerini Romalılar aldı. Büyük Tigran, bu sıralarda Roma Generali Pompey tarafından devrildi.

Pompey'in Büyük Tigran'dan ele geçirdiği Sofene (Dersim ve çevresi), imparator Nero döneminde yeniden ayrı bir krallığa dönüştürüldü.

Bölgede hakimiyetin Makedonlar'dan Romalılar'a geçtiği tarihsel konakta Ermenistan'daki başlıca oluşumlar Sophene ve Artashes hanedanlıklarıydı.

Bunlardan Artashes hanedanlığı (M.Ö. 200/190-M.Ö. 1) bazı araştırmalarda ilk gerçek Ermeni monarşisi olarak tanımlanır.

Sofene krallığı (M.Ö. 200-M.Ö. 95) ise, daha çok Dersim'le özdeşleşir.

İç Dersim, Makedonlar çağından itibaren Erzincan (Akilisene) ve Elazığ ile birlikte Sofene krallığına dahildir. Sofene krallığı ise Ermenistan'ın bir parçasıdır.

Dersim'i Ermenistan'a dahil edenler ilk Sofene kraları Zareh ve Artashes'tir. Özellikle Büyük Tigran döneminden itibaren bu durum pekişir.

Böylece Dersim (Sofene), sonraki çağlarda Ermenistan'ın kaderini paylaşır. Ermenistan'la birlikte Roma, Part, Bizans, Sasani ve Arap yönetimlerine tanıklık eder.

Erken Dersimliler: Khal Mem ve Khal Ferat

Dersim gelenekleri Dersim'in etnik terkihi ve etnik-kültürel kimliği hakkında bize daha açık ve net bir fikir verirler.

Dersimliler'in kendi orijinlerine ilişkin milli nitelikte iki gelenekleri vardır.

Bunlardan birine göre bütün Dersim aşiretleri Khal Mem ve Khal Ferat adlarında iki kardeşin soyundan inmedir. Diđerine göre ise tüm Dersim aşiretleri Şah Hasan ve Seyit adlarında iki kardeşin soyundan gelmedir.

Yakından irdelendiğinde bu geleneklerin farklı göç dalgalarına karşılık düştüğü görülür. Cedlerinin Khal Mem ve Khal Ferat olduğunu söyleyenler daha eski Dersim sakinleridir. Atalarının Şah Hasan ve Seyit olduğunu söyleyenler ise Dersim'e daha geç tarihlerde gelenlerdir.

Geleneğin kendi terminolojisinden hareketle bu iki katmana Erken Dersimliler (Mıleto Qan) ve Geç Dersimliler diyoruz. Modern Dersim camiası, bu iki katmanın sentezidir.

Bu sentezi birarada tutan Dersim kimliği, Kızılbaş/Alevi kültürü ve Dımılki dilidir.

Erken Dersimliler'in geleneğindeki referanslar, yazılı tarihin Mamakanlar ve Partlar olarak bildiği kavimlerdir.

Bu tesbitin kanıtlarından birincisi yazılı tarihin kendisidir.

Makedonlar sonrasında Ermenistan ve Dersim Part hakimiyeti altındadır.

Ermenistan'da Part hakimiyeti Part Generali Surenas'ın M.S. 54 yılında Harran'da Romalı Crassus'u hezimete uğratması ile başlamıştır.

Surenas, İran destanının Zal oğlu Rüstem'idir.

Bu tarihten sonra Ermenistan tahtına Kral Tiridates diye bilinen bir Part yönetici oturdu. Sonraki Part yöneticileri Tiridates'in soyundan gelmedir.

Bunlardan bir bölümünün başkenti İç Dersim'di (Akilisene). Erken yurtları Horasan (Bahlav, Pahlav, Belh) olan bu Part yöneticileri Ermeni tarihinin babası olarak anılan Moses Khorenatsi'nin anlatımına göre aileleriyle birlikte İç Dersim ve çevresindeki vadilere yerleşmiş, Dersim'i yurt edinmişlerdi.

Ermenistan'ın bu Part yöneticileri Part kiralı Dördüncü Ferat evine mensuptu. Partlar'ın yaklaşık dört asır boyunca Ermenistan'ı yöneten bu şubesi erken cedlerinden biri olan Kam-Sar'ın adıyla Kamsarakanlar, sonraki cedlerinden Arşak III'ün adıyla da Arşakuniler (Arsarunik) diye bilindiler.

Ermeni kaynakları onlara Arşakuniler veya Kamsarakanlar, Dersim sözlü geleneği ise Khal Feratlar diye referans verir.

Geleneğimizin bu yorumu tarihimizi yerli yerine oturtmak bakımından çok önemli bir diğer referans noktasıdır.

Dersim geleneğindeki Kırmancıye kavamı Çaldıran sonrasında farklı bir içerik kazanıp Kızılbaşlığın hudutlarıyla özdeşleşti. Ama bu tarihten önce sözcüğün geniş anlamında

tarihi Ermenistan'a karşılık düşerdi. Başkalarının Ermenistan dediği topraklar Dersim geleneğinde Kırmanciye kavramıyla karşılanmıştır.

Ermeni kimliği, orijinalde bir stok adıdır. Ermenistan'ı yurt edinen Geli-Deylemi, Mard, Alan, Part, Sasani ve Asuri gibi etnik öğelerin tümü Ermeni olarak tanımlanmıştır.

Geleneğimizin Khal Feratlar dediği Partlar, M.S. 53/54-428 tarihleri arasındaki dört asır boyunca Ermenistan'ı bu toprakların daha eski sakinleri olan Mamakanlar'la ittifak halinde yönettiler. Ermenistan (Kırmanciye), 451-750/771 tarihleri arasında kısmen de olsa hâlâ Mamakan yönetimi altındaydı. Fiili planda yaklaşık yedi asır boyunca Ermenistan'da Mamakan-Part ikilisinin belli bir ağırlığı sözkonusudur. Mamakan üstünlüğü Emeviler döneminin sonlarına kadar devam eder. Daha sonra üstünlük Abbasiler'le işbirliği yapan Bagarat evine geçer.

Sadece sözlü geleneğimize yansıyan dönemleri esas alırsak, Dersim tarihinin ilk evresini yaklaşık yedi asırlık bu aşamaya yerleştirebiliriz. Dersim'in "Khalmem-Khalferat" geleneği Mamakan-Part ikilisine, tarihimizin bu ittifak tarafından belirlenen yedi asırlık bu kesitine referanstır. Bu gelenekteki Khal Mem adı, Mamekiye'ye adlarını veren Mamakanlar'a (Tzanlar, Saniler), Khal Ferat adı ise Partlar'a referanstır.

Dersim ismi de Mamakanlar'ın alternatif adlarından olan Der ve Tzan (Sin) kelimelerinin bir kombinasyonudur.

Horasan'da M.Ö. 247 yılında Makedon yönetimine karşı bir isyanla başlayan Part yükselişi yaklaşık beş asır sonra M.S. 224'te Sasani isyanıyla son buldu. İran'da yönetimi kaybeden Partlar, özellikle Ermenistan'da tutundular. Ermenistan (Kırmanciye), Partlar'ın Sasaniler'e karşı tek ve en uzun süreli direniş üssü oldu.

Sonuçta Part-Mamakan (Khalmem-Khal-Ferat) ikilisi tarafından belirlenen dönem yerini Bizans ve Sasani üstünlüğü tarafından belirlenen yeni bir döneme bıraktı.

Ermenistan'da Sasaniler dönemini (M.S.224-651) hatırlatan en somut veri **Zaza** adı ve varlığıdır.

Ermenistan'da ilkin Roma, ardından Bizans ile karşılıklı gelen Sasani şahlarından Behram II, Dersim geleneğinin "Khal Ferat Oğulları" dediği Ermenistan'ın Part-asıllı yöneticilerini etkisizleştirmek için uğraştı.

Ermenistan'da Hristiyanlığın devlet dini olarak benimsenmesi bu sıralara rastlar (301). Hristiyanlığı Ermenistan'da ilk benimseyenler ve Gregoryen Kilisesi'ni kuranlar Arsaklar (Partlar), yani Dersim geleneğinin *Kal Feratlar'ıdır. Gregoryenliğin kurucusu ve isim babası* St. Gregory, Ermeni geleneğine göre Partlar'ın Karen ya da Suren kolundandır. Sonraları evlilik yoluyla Mamakanlar'ın (*Khal Mem Oğulları*) eline geçen bu kilise aynı zamanda *bir Dersim kilisesidir*.

312 yılında Roma imparatorluğu da Hristiyanlığı devlet dini haline getirdi. Dersimliler'in bir bölümü Hristiyanlığı 530'larda Bizans zoruyla benimsedi.

Dersim Hristiyanlığı içindeki bir diğer ekol ise Pavlakiliktir.

Hristiyanlık ortak tercihi Khalmem-Khal Ferat grubunu Roma ve Bizans ile ittifaka yöneltirken, Zerdüştüçü Sasaniler'le çatışma içine soktu. 387/388'de Ermenistan Roma ve

Sasani devletleri arasında ikiye bölündü. Bu bölünmede dinsel-kültürel ayrılık önemli bir rol oynadı.

Sasani Şahı Behram Gor'un Ermenistan'ı kendi atadığı Sasani (Zaza) valileri aracılığıyla yönetme girişimleri, onu başında St. Sahak'ın bulunduğu Ermenistan klerjisi ve halkı ile karşıkışıya getirdi. Biriken öfke Behram Gor'un oğlu Yazdgerd II (438-457) zamanında bir isyana dönüştü. Sasan Evi'ne karşı ortaya çıkan bu isyana Dersim geleneğinin "Khal Mem Oğulları" dediği Mamakanlar'dan biri, Vardan Mamikonian öncülük etti (M.S. 450/451). Ermenistan'da Mamakan (Khal Mem) yönetiminin kurucusu yaşamını bu isyanda yitiren ve Ermenistan kilisesinin azizleri arasına katılan St. Vardan Mamakan'dır.

Mamakanlar, Tzan (Sani, Sin) adıyla bilinen halkın bir koludur. Bu halk kökende Deylemiler'le bağlantılıdır. Bizans imparatoru Justinian (527-565) zamanına kadar bağımsız yaşayan Tzanlar, ilk kez Justinian zamanında, 530 yılı civarında Bizans hakimiyeti altına sokuldular. Tzanlar'ın Mamakan kolu 4'üncü yüzyıl başında, Tzan adını koruyan arta kalan kesimi ise 530'larda Bizans eliyle Hristiyanlığı benimsemiştir.

Tzan toprakları (Tzanika, Çanestan) altın ve gümüş madenleri bakımından zengindi. İspir ve Pasinler'de (Hasan Kale) altın, Gümüşhane'de ise adı üzerinde gümüş madenleri vardı. Bu topraklar üzerinde cereyan eden Bizans-Sasani savaşlarının önemli bir nedeni bu rezervlerdi. İspir ve Pasinler'deki altın rezervleri 530/532 ve 540 yılları arasında Sasaniler'in kontrolündeydi. Yerlilerin işlettiği bu ocaklardan çıkarılan altın Sasaniler'e veriliyordu. 530 yılındaki Bizans-Sasani savaşı sırasında bu madenleri işleten yerliler Bizans'a, 530'ların sonlarında ise geri Sasaniler'e yanaştılar. 539 yılında başında Mamakan evinden Vasak Mamikonian'ın bulunduğu bir heyet Bizans parçasının halkını temsilen Sasani Şahı Nuşirvan-ı Adil (Kisra Anuşirvan) ile görüştü. Asıl adı Hüsrev olan bu Sasani Şahı, İran'da komünizmi kurma girişiminde bulunan kendisinden hemen önceki Mezdekçi Sasani şahı Kava'nın oğludur. Onunla görüşenler kendilerini ona "Arsaki" (Eşkani, Part, Pehlevi) olarak tanıtır ve Part kralı Arsaces'in soyundan geldiklerini söylerler: Burada adı geçen Arsaces, Roma/Bizans Ermenistanı'nın son kralı Arsaces III'tür (M.S. 387-390). Kamsarakanlar diye bilinen Partlar'ın Ermenistan kolu onun adıyla Arşakuniler olarak da anılır. Bunlar Dersim geleneğinin Khal Ferat oğullarıdır. Arsak III öldükten sonra bugünkü İç Dersim'in de dahil olduğu Roma/Bizans parçası artık Roma/Bizans valilerince yönetilmeye başlanır. Böylece onunla birlikte Sofene'nin yerini dolduran Batı Ermenistan krallığı sona erer. Akilisene Mamakanları ve İspir Bagratları Arsak III'e tabi prenslikler arasındaydılar. O'nun eski toprakları modern Dersim'i de içeren Erzurum (Carenitis) ile örtüşüyordu. Vergilerden muaf bu topraklar Justinian zamanına kadar imparatorluk içinde politik ve askeri bir otonomiye sahip bir tür vasal devletti. Justinian ile birlikte ve 536 yılından itibaren bu toprakların otonomisine fiilen son verilip bir Bizans temasına dönüştürüldü. İmparator Justinian'ın bu yeni düzenlemesiyle otonominin yitirilmesi 538 yılında Bizans'a karşı Arsaki prenslerin (Khal Feratlar'ın) liderlik ettiği bir Dersim direnişine sebep oldu. Tzanica'nın işgali ve bu direnişin bastırılmasını takibendir ki bahsi geçen heyet 539 yılında Sasani şahı Nuşirvan-ı Adil ile görüşüp Bizans'a karşı ondan yardım istemiştir. Dersim geleneğinin Khal Mem-Khal Ferat tabakasını temsil eden bu heyetin önerisi üzerinedir ki, 539/540 yılında Nuşirvan-ı Adil'in Sasani ordusu Ermenistan'ın Bizans parçasını işgal eder. Sasaniler'in Dersim ve çevresinde hakimiyet kurması işte 530-539 yılları arasındaki bu kritik dönemece, Sasani şahı Mezdekçi Kava ile onun oğlu Nuşirvan-ı Adil'in yönetim

dönemlerine rastlar. 530'lu bu yıllar Dersim'in eski halk tabakasının tarihi ve kimliği bakımından anahtar nitelikte verilerle doludur.

Sasani imparatorluğu Arap/İslam istilasında yıkıldı. Son Sasani şahı Yazdgerd II'nin 651 yılında yakalanıp öldürülmesi Sasaniler'in sonu oldu. Bu tarihten sonra Ermenistan'da Arap hakimiyeti kuruldu. Pek çok yere Arap kolonileri yerleştirildi.

Özetlersek:

Dersim ve Kırmanciye sahnesinde belirleyici güçler M.Ö. 401/400 yılından yaklaşık Milad'ın başlarına kadar kaynakların Orontesler dediği Geliler'le Deylemler, M.S. 54-750 tarihleri arasında bu aynı stokla ilişkili Erken Dersimliler (Khal Mem-Khal Ferat), bu tarihten 11. yüzyıla kadar Erken Dersimliler'e mensup Pavlakiler, daha sonra da Geç Dersimliler'dir.

Aşağıda bunlardan Pavlakiler ve Geç Dersimliler de özetle anlatılmaktadır.

Pavlakiler ve Dersim

7. yüzyıldan 11. yüzyıla, başka deyişle Arap/İslam istilasından Selçuk istilasına kadar, Dersim-Alevi tarihi bakımından en dikkate değer olgu Pavlaki hareketidir.

Ortaçağ Dersim ve Alevi tarihi Pavlakiler'le başlatılabilir.

Bu hareketle yakın kantağa giren Araplar onların adını El-Bailikani (El-Bayalika) şeklinde kayda geçtiler. Haçlılar ise, Suriye ve diğer yerlerde bizzat karşılaştıkları Pavlakiler'in adını Publicani şeklinde bozdular. Bal/Balan sözcüğüyle ilişkili görünen bir addir bu.

Pavlakiler, Roma ve Bizans yönetimleri tarafından Manes'in görüşlerini paylaşmakla suçlandılar. Manesçilik, İran orijinli bir akımdı. Daha doğar doğmaz Sasani ve Roma imparatorluklarında, özellikle belirgin bir İrani karakter taşıyan Ermenistan, Pontus ve Kapadokya gibi bölgelerde büyük bir güce dönüşmüştü. Öyle ki Roma imparatorları Manesçiler'e karşı fermanlar yayınlamak zorunda kaldılar. Ermenistan'da ve Bizans'ta Hıristiyanlığın devlet dini olarak benimsenmesi Manesçi akımın bu ülkelerde gelişip güçlendiği bir dönemi izledi. Böylece Manes'in başlattığı bu yeni din 4. yüzyılda Hıristiyanlık'la karşı karşıya geldi. Hıristiyanlığı resmi din olarak üstlenen Bizans, Manesçiliğe karşı mücadelede ondan yararlandı.

Aslında Manesçilik de kendi çağının kimi kaynakları tarafından Hıristiyanlık içinde bir öğreti olarak görüldü. Ama Bizans yönetiminin kendi menfaatlerine göre bir kalıba döktüğü resmi Hıristiyanlık Manesçiliği büyük bir tehdit ve düşman olarak göstermişti. Manes'in öğretisi sonraki asırlarda İran'da Mezdekilik, Dersim, Ermenistan ve Bizans'ta ise Pavlakilik adını aldı. Pavlakiler de Bizans yönetimi ve kilisesi tarafından tehlikeli dinsel muhalifler olarak görülmüş, döne döne tedip, tenkil ve tehcir edilmişlerdir.

Pavlakiler'in kendilerine göre bu hareketin gerçek kurucusu yedinci yüzyılda yaşadığı ve sonraları Silvanus adını aldığı söylenen Constantine Mananalı'ydı.

Mananalı, modern Mamekiye (İç Dersim)'nin Ermeni kaynaklarındaki adıdır. Başka deyişle Pavlaki hareketinin gerçek başlatıcısı bir Dersimli'dir.

Silvanus, Arap/İslam istilası sıralarında veya hemen sonrasında Ermenistan, Kapadokya ve Pontus eksenli bir faaliyet yürütür. Bölgenin eski Manesçiler'ini kendi etrafında toplar. İstilacı Araplar Bizans'a karşı mücadelesinden dolayı onun faaliyetlerine tolerans gösterirler. Bizans ise Manes'in görüşlerini paylaşmakla suçlar onu.

Öğretisini bir tür Hristiyanlık gibi tanıtan ve erken Hristiyanlığın ilkelerine dönüşü savunan Silvanus, Colonia ve çevresine yönelik bir Bizans (Yunan) kırımında öldürüldü.

830'lu veya 40'lı yıllarda patlak veren Pavlaki isyanı Yunan kırımlarına bir tepkiydi.

Bu isyanın lideri Carbeas (Karbeas), anti-Hristiyan bir güç olarak gördüğü Bizans'ı tanımadığını ilan ederek binlerce yandaşıyla birlikte Malatya'nın Abbasi Generali Omar'a sığınmış (845/846) ve Bizans'a karşı direnişinde onunla ittifak etmek zorunda kalmıştır. Karbeas ile yakın bir dostluk kurup onu zamanın Abbasi Halifesi ile tanıştırdığı söylenen *Malatya Emiri Omar* (ölm. 863/864), *Battalname*, *Danişmendname*, *Saltukname* ve *Veli Baba* gibi menakıbların hepsinde adı geçen bir figürdür.

Arguvan (Akçadağ-Doğanşehir), Divriği (Tephrike, Daranalı) ve Amara (Emerli) gibi Pavlaki şehirleri, Emir Omar'ın desteğiyle Karbeas tarafından kuruldu. Dersim'in yalnızca burda adı geçen kentleri değil, Mananalı olarak bilinen Doğu Dersim de Pavlakiler'in en önemli üsleri arasındaydı.

Malatya'dan Tarsus'a (Antakya) kadarki Bizans-Arap sınır şeridi Pavlaki yoğun bir eyaletti. 830'lardan ve 870'lere kadar Pavlakiler Araplar'ın Avasım dediği bu koridorda bir tür otonom devlet gibiydi. Abbasiler döneminde Dersimliler, bu koridorda yer alan sınır savaşlarına katılmışlardır.

Abbasi yönetimine başkaldırıp Bizans'a sığınan Hürremi liderlerin o çağda yaygın olan pratiğe uyarak Hristiyan adlar aldıkları bilinmektedir. Bizans'a karşı savaşımın sembolü haline gelen Battal Gazi de, aynı adete göre İslami bir ad almış Pavlaki liderlerden biri (Karbeas ya da Chrysocheir) olarak görünür.

Chrysocheir (Kürşar), Karbeas'tan sonraki Pavlaki liderdir. Bizans'ın kalbine dek uzanan seferleriyle ünlüdür. Yaşamını 872-875 aralığındaki bir tarihte Bizans ile savaşlarda yitirmiştir.

Karbeas ve Kürşar'ın Ankara ve Eskişehir'deki mezarları asırlardan beri Aleviler için birer ziyaret makamıdır.

Liderleri Kürşar'ın öldürülmesinden sonra Pavlakiler'in gücü hayli kırılırsa da direnişleri sürer. 932-962 yılları arasında Bizans'a karşı mücadeleyi bu kez Kuzey Suriye (Halep)'deki Nuseyriler (Hamdaniler) ile ittifak halinde yürütürler.

Dersimliler bu sırada karşılıklı evlilikler yaptıkları Nuseyriler'le çok yakın bir ilişki içindedirler.

970'lerin başlarında Dersim kökenli (Çemişgezekli) Bizans imparatoru John Zimisces, çok büyük bir Pavlaki nüfusu Dersim'den sürgün edip Trakya'ya iskan ettirdi. Anna Comnena The Alexiad adlı kitabında bu Pavlaki kolonilerden söz eder. Kimi kaynaklara göre bu sürgünün asıl nedeni onların Abbasiler ve Nuseyriler'le ittifakının oluşturduğu tehditti.

750'lerde başlayıp 9. ve 10. yüzyıllarda devam eden kitlesel Pavlaki tehciri İstanbul ve Trakya'da bir Pavlaki yoğunlaşmasına sebep oldu. 10. yüzyılda başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlar'da Bogomilizm adı altında Pavlakilik adeta yeniden dirildi.

Böylece Pavlaki görüşler ilkin Bizans'a ve Balkanlar'a, oradan da Avrupa'nın diğer ülkelerine taşındılar.

14'üncü yüzyılda Pavlakilik Bulgaristan, Arnavutluk, Sırbistan, Dalmatya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve çevresinde henüz canlıydı. Sonraları İslamlaştırılan Bosna kilisesi Osmanlı hakimiyetinin başlarında Pavlaki (Bogomil) bir kimliğe sahipti. Roma'nın yıkılışını anlatan ünlü tarihçi Gibon, 18'inci yüzyıl sonlarında bile Trakya'da Yunan ve Osmanlı baskısı altında tutulan bir Pavlaki kolonisinin varlığından sözeder.

İlk Alevi ocaklarının Bizans'ın Doğu sınırı üzerinde, Pavlakiler'in üstlendiği bölgelerde bulunması bir tesadüf değildir. Bizans-Arap sınırındaki savaşlar ve seferlerle sıkıca ilişkili oldukları anlaşılan bu ocaklar Pavlaki kökenli olmalıdır.

Dersim'in eski halk tabakasıyla ilişkili olan Pavlakiler'in nüfuz sahası, sonraları Babailiğin ortaya çıktığı aynı bölgedir.

Pavlakiler, Babailer'in öncelleridir.

Geç Dersimliler: Şah Hasan ve Seyit

Sözlü gelenekten hareketle Khal Mem-Khal Ferat (Mamakan-Part) grubunu Erken Dersimliler, bir bölümü ilk kez 10./11. yüzyılda görünür hale gelen Şah Hasan-Seydan grubunu ise Geç Dersimliler olarak adlandırıyoruz.

Geç Dersimliler, Dersim geleneğinin "Şah Hasanlılar" ve "Seydanlılar" dedikleridir. Onlara Geç Dersimliler dememiz Dersim'e daha geç dönemlerde geldikleri içindir. Saltuklular, Babailer, Akkoyunlular ve Safeviler Geç Dersimliler'e dahildir.

Geç Dersimliler'in öyküsü 10. yüzyılda başlar.

10'uncu yüzyılda Deylem ve Gilan taşı.

Irak ve İran Büveyhiler adıyla bilinen Alevi Deylemler'in yönetimi altına girdi. Onların egemenliği altında Abbasi imparatorluğu topraklarında Gilan ve Deylem orijinli muhtelif hanedanlıklar oluştu.

Bu Deylemi yayılması Selçuk istilası öncesinde Kafkasya, Van Gölü ve Musul üzerinden Ermenistan'a varmıştı (1021). Bir süre sonra Selçuk akınları ile paralel şekilde, Selçuklular'la hem çatışma hem de ittifak içinde gelişti.

İlk kez bu Deylemi ve Selçuk akınları sırasında ve Malazgirt Savaşı'nda Kureys, Saltuk, ve Mengücek (Dersim geleneğinde Seyit Mencek, Ağuçan) gibi adları duyarız.

Bu adlarla ilişkili ocakların ve aşiretlerin gelişi hakkında bir fikir verir bu.

Malazgirt'te Bizans savunmasının çökmesi ile birlikte Ermenistan istila edildi.

Dersim ve çevresinde Çubuk, Artuk, Saltuk ve Mengücek'in adlarıyla bilinen beylikler ortaya çıktı.

Çubukoğulları'nın başkentleri Harput ve Çemişgezek'ti. Bizans'tan ele geçirilen Bingöl, Palu, Genç, Eğin, Arapkir, Malatya ve Adıyaman kaleleri de bu beyliğe dahildi. Bazı kaynaklarda "Dersim Beyliği", bir bölümünde ise "Khanzit" olarak tanımlanan bu

emirlik Çubukoğulları'ndan sonra Artuklular'ın (Balak ve Sukman'ın) yönetimi altına girdi.

11'inci yüzyılda Dersim ve çevresinde karşılaştığımız emirliklerden biri de Mengücekler'dir. Başkentleri Erzincan olan Mengücekler'in Kemah (Erzincan) ve Divriği dalları mevcuttu. Kemah koluna Selçuklular, Divriği koluna ise Moğollar son verdi.

Dersim'in Pülümür, Nazımiye ve Kiğı tarafları 1071 sonrasında Saltuklular'ın nüfuzu altındadır. Sonraları Selçuk baskısı altında merkezlerini Erzurum'dan Çemişgezek'e taşıyan Saltuklular, burada Çemişgezek Krallığı'nı kurdular.

13. ve 16. yüzyıllar arasında Dersim coğrafyasında Çemişgezek Krallığı vardır.

Şerefname'nin kaydına göre bu krallık "32 kale 16 nahiye"den oluşuyordu.

Bu beyliğe dahil yerleşmeler arasında bugün Erzurum (Mıcingerd), Harput ve Malatya'ya bağlı yerleşmeler de vardı.

11. ve 16. yüzyıllar arasındaki Dersim sınırları, "Dersim Beyliği" ile "Çemişgezek Kırallığı"nın hudutlarıdır. 1938 soykırımından hemen önceki Dersim sınırları ise Tunceli Kanunu'nda bu kanunun geçerlilik sahası olarak, başka deyişle Kızılbaşlığın hudutları olarak tarif edilmiştir.

1243 sonrasında Ermenistan Moğol egemenliği altındadır.

Ardından Timuriler (1370-1405), Kara Koyunlular (1375-1468) ve Ak Koyunlular (1401/2 sonrası) görünür.

İlkin Erciş ve Diyarbakır çevresinde Moğol imparatorluğu dağıldıktan sonra beliren Karakoyunlular ve Akkoyunlular iki rakip ve göçebe aşiret federasyonudur. Berani ve Bayındır adlarıyla bilinen yönetici evleri Mamakan-Part (Khalmem-Khal Ferat) orijinlidir. Karakoyunlular Deylemiler'le akraba olan Goranlar'ın dini Ehl-i Hakk'ı benimserken, Akkoyunlular en ünlü yöneticileri Uzun Hasan zamanında Safeviler (Kızılbaşlar) ile ittifaka girmiştir.

Geç Dersim geleneklerinde Karakoyunlular'a Miya Qerê, Akkoyunlular'a Miya Qewrê, Safevilere ise Yesevi diye referans verilir.

Geç Dersimliler'in kendi orijinlerine ilişkin geleneğinde eksendeki adlar Şeyh Ahmet Dede, Şeyh Hasan ve Seyit'tir. Bu geleneğinin bir versiyonuna göre, bu gruptaki Dersim aşiretleri cedleri Ahmet Dede ile birlikte 13'üncü yüzyılın ilk çeyreğinde (1225) Moğollar'ın önünden Bağdat'a, buradan da Karaman/Kırman Eyaleti'nin başkenti Konya'ya gelip Alaeddin Kaykubat'a sığınmışlardır. Şeyh Ahmet Dede, burada Alaeddin Keykubat'ın akrabası "Gevher Sultan" ile evlenmiş ve beraberindeki aşiretlerle birlikte Malatya'da Hasan Dede köyüne yerleştirilmiştir. Yavuz Selim'in Kızılbaş kırımını sırasında (1514), Şeyh Ahmet'in çocukları Seyit ve Hasan, Malatya'yı terkedip Dersim dağlarına iltica etmek zorunda kalmışlardır.

Burada bahsi geçen aşiretlerin bir bölümünün Dersim'e 10./11. yüzyıl kadar erken bir tarihten itibaren yerleştikleri kesindir. Buna rağmen bu geleneğe gerçek payı büyüktür.

Rum Selçuk devletindeki iktidar mücadeleleri, Babai isyanı ve sonrasındaki gelişmeler bilinmeden bu geleneğin içerdiği gerçek, Geç Dersimliler'in Alevi tarihindeki merkezi yeri ve rolü anlaşılabilir kalır.

Tarihin Babailer dedikleri Dersimli Babalar'dır.

Bunlardan ikisi Mahmut Hayrani (Kureyş, Hacı Bektaş?, ölm. 1268/1269) ve Sarı Saltık'tır. Babai isyanına (1239-40) öncülük edenler onlardır.

1261 ve 1277 Karaman isyanları Babai ayaklanmaları serisinin devamıdır.

Babai olayları ve sonrası bilinmezse Geç Dersimliler'in öyküsü yarım kalır.

1243 Köseadağ bozgunundan itibaren Rum Selçuk Devleti Moğollar'ın hakimiyeti altındadır. 1254-1261 yılları arasında Babai sempatizanı II. İzzeddin Keykavus ile Moğol yanlısı kardeşi IV. Kılıç Arslan arasında Selçuk tahtı üzerinde bir iç savaş vardır. 1257'de Keykavus'un başkenti Konya, Kılıç Arslan'ınki ise Tokat'tır. Keykavus'un Moğollar'a (İlhaniler) vergi ödemeyişi Alıncak Noyan'ın 1261'de Konya üzerine yürümesine sebep olur.

Moğol kumandan Alıncak Noyan, kendisine kışlak olarak Hacı Bektaş tekkesinin bulunduğu Karahöyük köyünü seçer. Karahöyük, bu tarihlerde Kırşehir'e değil, Babai önderleri Sarı Saltık ve Mahmut Hayrani'nin yaşadıkları Akşehir'e dahildir. 1261'de Hacı Bektaş Tekkesi'nin bulunduğu Karahöyük'ün Moğol kuvvetleri tarafından kışlak seçilerek işgal edilmesi, Babailer'in Selçuk devletindeki iç savaşta II. Keykavus'u desteklemeleri ile ilişkilidir.

Moğollar'ın gelişi üzerine Sarı Saltık (ölm. 1296/1300), 30-40 kadar aşiretten bileşen geniş bir yandaş kitlesinin başında Bizans'a sığınmak zorunda kalır. Bu aşiretlerin pek çoğu Dersimli'dir. Dersim aşiretlerinin Karaman eyaleti de dahil Anadolu ve Balkanlar sathında genişçe yayıldıkları Osmanlı arşiv kayıtlarında belgelenmiştir. Bu yayılımın ardında 8.-10. yüzyıllar arasındaki Pavlaki sürgünleri ile 1261'de ilkin Bizans'a, oradan da Rumeli (Dobruca) ve Kırım'a dek uzanan büyük Babai göçü vardır.

Bu sırada Bizans'a sığınan Dersim aşiretleri ilkin Babai olaylarına, daha sonra da bir Babai sempatizanı olan II. İzzeddin Keykavus'tan yana 1254-1261 yılları arasında iç savaşlara katılmışlardır. Birinci Alaeddin Keykubat'ın oğlu olan II. Keykavus (1238-1278)'un ordusu esas olarak bahsi geçen Dersim aşiretlerinden oluşmaktadır.

İran asıllı tarihçi İbn-i Bibi'nin 1281'de bitirdiği "Rum Selçukluları Tarihi" (Selçuk-Name, Oğuzname) adlı Farsça esere 15. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali, 16. yüzyıl sonlarında ise Seyit Lokman tarafından yapılan ekler burada söylenenleri doğrularlar.

Bu ek kısımlarda Sarı Saltık, İzzettin Keykavus ve yandaşlarının Bizans'a sığınma olayı, bunların Dobruca'ya yerleştirilişi ve bu göçmenlerin sonraları Sarı Saltık'ın halifelerinden Halil Ece liderliğinde Gelibolu (Çanakkale) yoluyla geri döndüklerini söyleyen Karesi sözlü geleneği anlatılmaktadır.

14. yüzyılda (1308-1311 ve sonrasında) yeralan bu geri dönüşün anıları bazı Dersim aşiretlerinin (Balaban, vd) geleneklerinde hâlâ yaşamaktadır.

Osmanlılar'ın Avrupa macerası bu geri dönüşlerden bir kuşak kadar sonraya rastlar. Osmanlı sultanı Orhan'ın oğlu Şehzade Süleyman'a Gelibolu'nun karşıya nasıl geçileceğini gösteren Babailer'le ilişkili Karesili Alevi liderlerdir. Bunlardan biri Sarı Saltık'ın halifesi Ece Bey'dir. Bir diğeri yine bir Dersimli olan Seyit Ali (Kızıl Deli)'dir. Bu olay Veli Baba Menakıbı'nda anlatılmaktadır. Tamda bu nedenledir ki, Osmanlı tarihinde yaşlı ve yorgun eski savaşçıları temsil eden bir Ece Bey (Halil Ece, Yakup Ece) efsanesi görünür. Evrenos adı da bu türdendir. İlk Osmanlı padişahlarının kendi

fetihlerinde tecrübeli Alevi liderlerinden ve aşiretlerinden yararlandıkları açıktır. Karamanlı Kara Rüstem ve diğer isimlere bakıldığında Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda da benzer bir yararlanma olduğu görülür. Yavuz Selim'e kadarki erken Osmanlı padişahlarının Alevi veya Bektaşî görünmeleri sebepsiz değildir.

Babai isyanından sonraki en büyük Kızılbaş isyanının önderi ünlü Şeyh Bedrettin (1358-1416) Rumeli'ne yerleşen Babailer'in soyundan gelmedir. Geri dönmeyip Dobruca'da kalan Babai sığınmacılar Paul Wittek'in de işaret ettiği gibi Bedreddin hareketinin içindedir. Bu harekette ideolojik ve politik bakımdan en önemli rolü oynayanlar Babai sığınmacılardır.

Bu kısa özet, Geç Dersimliler'in ve Aleviler'in Babai olayından Çaldıran'a kadarki tarihine hayli ışık tutmaktadır.

Osmanlı kayıtlarında "Dersimliler" kolektif adıyla referans verilen aşiretlerimizin Balkanlar ve Anadolu sathında genişçe dağılmış olmaları bu dönemin olaylarıyla bağlantılıdır.

Dersim ve Kızılbaş aşiretlerinin erken Osmanlılar'la ilişkileri bu dönemde saklıdır.

Kızılbaşlığın Küçük Asya ve Balkanlar sathındaki yayılmasında Geç Dersimliler'in öncü bir rol oynadıkları yeterince açıktır.

Belirtmek gerekir ki Geç Dersimliler'in hepsi Dersim içine bir defada ve hep birlikte gelmediler. Tümü bir ve aynı göçe ait değildirlere. Bunlar 10'uncu ve 16'ncı yüzyıllar arasında yeralan farklı göç dalgalarına aittirler. Başka deyişle, uzunca bir sürece yayılan gelişler sözkonusudur.

Bu gelişlerin hemen tümü Şeyh Ahmet'in oğulları olarak tanıtılan Şeyh Hasan-Seyit geleneneğinde tekleştirilerek anlatılmaktadır. Bu tekleştirme yüzünden kronoloji ve isimler karışmaktadır.

Ayrıntıları çalışılınca bu gelenekte gerçekte en az iki Şeyh Ahmet, iki Şeyh Hasan ve iki adet de Seyit'ten sözedildiği anlaşılmaktadır.

Hasan ve Seyit kardeşlerin babaları olarak anılan Şeyh Ahmet'ten bazen Ahmet Yesevi, bazen de Ahmet Basri olarak sözedilir. Gelenekteki Ahmet Yesevi adı, Erdebil Ocağı'ndan birine, büyük olasılıkla Kızılbaşlığın kurucusu olarak bilinen Şah Haydar'a, bir ihtimal babası Şah Cüneyt'e karşılık düşmektedir. Ahmet Basri adı ise Basra doğumlu olduğu için "Basri" nisbesiyle de anılan Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai (1118-1182) ve Karaca Ahmet'e (Küçük Ahmet Rıfai) referanstır. Kendi çağının Kureyş'i olan Mahmut Hayrani'nin adı sandukası üzerinde Mahmut el-Rıfai olarak kaydedilmiştir. Kureyşanlılar, Ukayliler (Ukayli önderi Kureyş) ve Rıfailer'le ilişkili görünürler. Geç Dersim geleneneğindeki Şeyh Hasan adları, Akkoyunlu Uzun Hasan (1425-1478) ile Çemişgezek Emiri Saltuklu Şah Hasan'a (1514-1543/4), Seyit adları da Seyit Ali (Derviş Gewr, belki Kızıl Deli) ile kendisinden Khalemamsor (Kırmızı Elbiseli, Bava Sur, Bamasur) diye sözedilen Şah Haydar Safevi'ye referans olmalıdırlar. Asıl adının Şah Haydar olduğu söylenen Düzgün Baba, Safevi Şah Haydar veya bir yakınıdır. Kızılbaş geleneneğinin Pir Sultan'ı da büyük olasılıkla Safevi Şah Haydar'dır.

Dersim geleneneğinde Zaza kökenli oldukları söylenen Suran, Cibani, Yusufan ve Çarekan aşiretleri de kronolojik bakış açısından Geç Dersimliler'e dahil edilebilir.

Zaza adı, Sasaniler'le ilişkili görünür. Partlar, Sasan Evi (Sasaniler) tarafından devrilmişti.

Modern Dersimliler; Eski Dersimliler ve Geç Dersimliler olarak tanımladığımız katmanların bir sentezidirler.

Onların tarihi de bu iki tabakanın ortak tarihidir.

Dersim ve Alevilik

Medler ve Akamenler çağında Ermenistan'da eski İran dini Zerdüştlük egemendir. Sasaniler zamanında Zerdüştlük içindeki kavgalardan 3'üncü yüzyılda Manes, 5'inci yüzyılda Mezdek hareketleri doğdu. Manes ve Mezdek'in öğretileri bir süre sonra Pavlakilik formu altında Dersim ve çevresinde tutundu.

Dersim ve çevresinde 4. yüzyılda Ermenistan ve Bizans yönetimleri tarafından devlet dini olarak kabul edilen Hıristiyanlık da etkili oldu.

Pavlakilik bile Hıristiyan bir görünüm altında ortaya çıkmıştı.

Buna rağmen Dersim'de eski paganizm ortadan kalkmaz. Halk arasında doğaya (güneş, ışık, ay, su kaynakları, dağ zirveleri, ağaç, kaya, vd) tapım biçiminde günümüze kadar varlığını korur. Dersim inancında Kızılbaşlık görünümü altında Hıristiyanlığın mirası da rahatlıkla seçilebilir. Birer harabeye dönüştürülen Dersim kiliselerinin halen ziyaret edilmesi, Gağand geleneği ve daha eski olmakla birlikte Hızır-İlyas (Hızır ve Eli) kültürü örnek verilebilir.

Ali sempatisi ve Oniki İmam orucu Dersim inancının İslam dininden de bir ölçüde etkilendiğinin belirtileridir. Ama bu etki, daha çok Babeki/Hürremi, *Nuseyri* (Alawi, Hamdani), Karmati/İsmaili, Ehl-i Hak, Babai, Hurufi ve Safevi gibi İslam dairesi dışındaki Batıni-Rafizi karakterde akımlar tarafından taşınmıştır.

Dersim Kızılbaşlığı İslam dini ve kültürü ile bağdaşmaz. En az Manes ve Mezdek kadar gerilere uzanan Dersim Kızılbaşlığı, farklı inanç tabakalarından öğeler içerir.

Kızılbaşlığın İslam'dan ayrı bir inanç ve kültür olduğu tartışma götürmez.

Pavlakiler, Dersim'in eski halk tabakasıyla ve Manesçiler'le ilişkilidir. Başını Dersimli Babalar'ın çektiği Babai hareketi bir boyutuyla Pavlakiliğin devamıdır.

Balkanlar'da Bedrettin hareketinin (1413-1416) temeli Pavlakiler ve Babailer tarafından atılmıştır. 1402-1403'te Tebriz'i ziyaret eden Simavnalı Şeyh Bedrettin, Safeviler'in (Kızılbaşlar) militan politik faaliyeti tarafından cezbedilmiş, yoksul kitleler arasında ortak mülkiyet fikrini propaganda etmiştir. Makedonya Serez'de asılan Bedrettin'in Suriye'deki yandaşları sonraları Safevi Şah Cüneyt'e katılmışlardır.

Şah Cüneyt, Kızılbaşlığın kurucusu olarak bilinen Şah Haydar'ın babasıdır. Şah Haydar, Alevi geleneğinin Pir Sultan (Koca Haydar)'ıdır. Dersimliler tarafından Kalamamsor, Bava Sur (Bava Mansur) ve Düzgün Baba gibi muhtelif adlar altında bilinmekte ve asıl adının Şah Haydar olduğu sık sık hatırlanmaktadır.

Geç Dersim geleneğindeki Şeyh Ahmet adı ise, az evvel işaret edildiği gibi Rıfai'nin kurucusu Ahmet Rıfai, Karaca Ahmet (Küçük Ahmet Rıfai) ve Şah Haydar Safevi ile ilişkilidir.

Alevi geleneğindeki "Yesevi" nisbesinin aslı Safevi sözcüğüdür.

Yesevilik'ten kasıt Safevilik, başka deyişle Kızılbaşlıktır.

Pavlaki liderlerden biri olan Battal Gazi'den Düzgün Baba'ya uzanan çizgi, Alevi tarihinin oturduğu eksen ve Alevi kültürünün özünü işaretler. Alevilik insanı kible bilen, "Okunacak en büyük kitap insandır" diyen bir düşünce; insan odaklı bir kültürdür.

Hümanizm ve aydınlanma hareketi Küçük Asya'da bu tarihsel çizgi tarafından temsil edilmiştir.

Dersim'in sınırı gerçekte bu kültürdür, bu felsefedir.

Nitekim 1930'larda Hasan Raşit Tankut "Dersim'de Kızılbaşlık milliyet demektir", dedikten sonra, "Dersim'in hududu Kızılbaşlığın hudududur" diye yazmıştır.

Dersim'deki bu millet fikri Osmanlı'nın "millet" konseptiyle ilişkilidir. Kendilerini Müslümanlardan ayrı bir "millet" olarak gördükleri halde Osmanlı egemenliğine girdikten sonra "millet" statüsü tanınmayan Dersim ve Kızılbaşlar, İslam birliği içinde eritilme ve imha siyasetine ayrı bir millet ve vatan algısıyla direnmişlerdir.

Bu fikirler en çok Kızılbaşlığın mihrakı haline gelen otonom Dersim'de yeretmiştir.

Kırmancıye'de Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu

Osmanlılar'ın Doğu'ya yönelişi 1393/1394'te Yıldırım Bayezit'in Karaman seferiyle başladı. Konya Karamanlılar'dan ele geçirildi. Ama Timur'un gelişi (1402) ve Şeyh Bedrettin isyanı (1413) Doğu'da ilerlemelerini kesintiye uğrattı.

Bedrettin isyanı Osmanlı'nın Kızılbaş camiası ile karşı karşıya geldiği ilk olaydı.

İstanbul'un fethi ile birlikte güçlerinin zirvesine ulaşan Osmanlılar, kendilerini Selçuklular'ın varisi ilan ederek yeniden Doğu'ya yöneldiler. 1466/1476'da tüm Karaman toprakları Fatih Sultan Mehmet tarafından ilhak edildi.

Bu olay Orta Anadolu'da Osmanlı hakimiyetinin kuruluşuyla sonuçlandı.

Sıra Kırmancıye'ye (Ermenistan) gelmişti.

Bu sırada Doğu'da Osmanlı'yı durdurabilecek iki güç vardı:

Akkoyunlular ve Memlükler.

Öne çıkan Akkoyunlu Uzun Hasan oldu.

Uzun Hasan, Geç Dersim geleneğinin Şah Hasan olarak referans verdiklerinden biridir.

Şah Hasan'ın 1473'te Erzincan-Tercan arasındaki Otlukbeli Savaşı'nda Fatih'e yenilmesi Kırmancıye tarihi bakımından talihsiz bir olaydı.

Trabzon'a kadarki topraklar bu sırada Osmanlılar tarafından ilhak edildi.

Bir süre sonra Kırmancıye'de Akkoyunlular'ın yerini Safeviler/Kızılbaşlar aldı.

1501/2-1514 tarihleri arasında Kırmancıye'de başında Şah İsmail'in bulunduğu Kızılbaş yönetimi vardı.

Yavuz Selim, tahta çıkmadan önce Osmanlılar'ın Trabzon valisiydi. Onun Kızılbaşlar'a karşı seferleri daha bu tarihlerde başlamıştı. 1512'de Osmanlı tahtına çıktığında İslam birliği adına bir Kızılbaş kırımı planladı. Bu amaçla Kızılbaşlar'ın defterini çıkarttı.

Çaldıran Seferi daha yolda iken 40 bin Kızılbaş katledildi. Çaldıran Savaşı'nda Kızılbaşlar'ın mağlubiyeti Kırmancıye'de Osmanlı hakimiyetinin kuruluşuyla

sonuçlandı. Sonraki beş altı asra yayılan Kızılbaş soykırımının ilk perdesi Çaldıran'la açıldı.

Ermenistan adının yerine Kürdistan'ı ikame eden, Dersim'i Kürdistan'a ilhak eden Osmanlı padişahı Yavuz Selim'dir. Şeref Han'ın tarihini yazdığı "Kürdistan"ın ve "Kürt milleti"nin kuruluşunda Yavuz'un büyük payı vardır. Başını İdris-i Bitlisi'nin çektiği dönemin Kürt egemen sınıfı Kızılbaş kırımının suç ortağıdır. Dersim'i talep etmekle, izlediği inkar ve Kürtleştirme siyaseti ile günümüzün Kürt milliyetçiliği de bilerek ya da bilmeyerek bu suçta arka çıkmakta, ilhakçı bir duruş sergilemektedir.

Dersim Sorunu

Dersim ve Kızılbaş sorununu başlatan Kırmanciye'de Osmanlı hakimiyetinin kuruluşu, Çaldıran ve sonrasındaki gelişmelerdir.

Resmi kaynaklara göre bile Çaldıran'dan 1937/8'e kadar Dersim 108 cezalandırma seferine maruz kalmış, tedip edilmemiş aşireti kalmamış, "en az 40 katliam" görmüştür. Bu kırımların sebebi Dersimlilerin etnik-kültürel kimlikleridir. Başlangıçta özellikle Kızılbaş kimlikleri yüzünden, ama 1850'lerden sonra milli haklar talep ettikleri için de Dersimliler onlarca "tedip ve tenkile" uğramıştır. Padişah fermanları ve Şeyhülislam fetvaları, Türk devletinin kurucu babalarının beyanları, bu katliamların birer cihad ve tarih penceresinden bakıldığında beş altı asra yayılmış bir jenosid olduğunun belgeleridir. Beş altı asra yayılan Dersim direnişinin nedeni Osmanlı ve Türk devletlerinin bu cihadist ve ırkçı siyasetleri, Dersim'i zorla Müslümanlaştırma ve Türkleştirme emelleridir.

Dinsel-kültürel birlik ve teklük adına yapılan bu baskılar "Millet" statüsü tanınmayan Dersim ve Kızılbaşların kendi dinsel-kültürel ve siyasal otonomileri için mücadelelerine yolaçmıştır. Dersimli kendisini kuşatan bütün Müslüman topluluklardan farklı ve ayrı bir kolektif/millet olduğunu düşünüyorsa, bu düşüncenin oluşumunda Çaldıran'dan 38'e kadarki beş-altı asırlık deneyimin payı büyüktür. Özellikle içine kapanmak ve direnmek zorunda kaldığı bu zaman zarfında Dersimli kendisini etrafından açıkça ayırt eden kendine özgü kurumlar ve değerler yaratmıştır.

Dersim'in işgali 1938'de bir soykırımla tamamlandı. Bu kırım Dersim'i "imha amacı" ile daha 1920'lerde tasarlanıp Tunceli Kanunu ile nihai şekli verilen bir programın ürünüydü. 9 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 2'inci maddesinde yapılan soykırım tanımının hemen bütün unsurları bu kırımda mevcuttur.

Bu soykırımın Dersim sorununu ortadan kaldırdığı öne sürülse de, bir iç sömürgeye dönüştürülen Dersim acil çözüm bekleyen bir sorun özelliğini korumaktadır.

Çemişgezek Krallığı ve Sonrası

Dersim ortaçağlarda daha çok Çemişgezek adıyla bilindi.

Çaldıran Savaşı'na öngelen dönemde Dersim coğrafyasındaki en önemli oluşum Çemişgezek Krallığı'dır. Zaman zaman bağımlı hale gelse de varlığını 16. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Dersimlilerin bölgede egemenlik kuran güçlerle ilişkileri bu konfederalyonun tarihinde saklıdır.

Şerefname Çemişgezek beylerinin Saltuklular'dan (1071-1202) geldiğini söyler. Saltuklu Melik Şah bağımsızlaşma girişiminde bulununca başkenti Erzurum Selçuklular tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine Dersim dağlarına çekilerek burada Çemişgezek Beyliği'ni kurmuştur. Bu beyliğin sonraki yöneticileri onun adından dolayı "Melkişiler" diye bilinmişlerdir.

Bunlardan Birinci Şah Hasan zamanında (1460?-1473?) Çemişgezek Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından istila edilmiştir. Bu istila bazı kaynaklarda 14. yüzyıl başlarına, bazılarında ise 15. yüzyıla yerleştirilir. Fatih Sultan Mehmet'in Kemah Kalesi üstüne seferi ve Uzun Hasan'la savaşı sırasında bu kale Çemişgezek'e dahildir. Çemişgezek ise bu sırada Hacı Rüstem'in yönetimindedir. Kemah Kalesi'nin Fatih'e teslim edilmesini engelleyen odur. Hacı Rüstem, sonraları Kemah da dahil olmak üzere Çemişgezek yönetimini gönüllü olarak Şah İsmail Safevi'nin halifesi Nur Ali'ye (ölm. 1512) bırakıp İran'a gitmiş, burada Şah İsmail tarafından kendisine Irak ve Horasan taraflarındaki bazı toprakların yönetimi verilmiştir. Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'le birlikte dövüşen Çemişgezek Emiri Hacı Rüstem, bu savaştaki mağlubiyeti takiben Yavuz Selim'le görüşmeye gittiğinde torunu ve kendi aşireti Melkişiler'in önde gelenlerinden 40 kişi ile birlikte katledilmiştir. Çaldıran sonrasında Çemişgezek'in başında Hacı Rüstem'in oğlu İkinci Şah Hasan vardır (1514-1543/1544?). Dersim'in Şah Hasan-Seyit geleneğinde Şeyh Hasan olarak referans verilenlerden biri bu Şeyh Hasan'dır. Bu gelenekteki Irak, Mısır, Malatya seyahatinin aslı, babası Hacı Rüstem ile birlikte İran'a gitmiş olan bu Şeyh Hasan'ın İran (Horasan) ve Irak'tan beraberindeki aşiretlerle birlikte Çemişgezek'e geri dönüşüdür. Babası Yavuz Selim tarafından öldürüldüğünde kendisi Irak'tadır. Olayı duyar duymaz, Kırmanciye'nin bir bölümünü işgali altında tutan zamanın büyük güçlerinden Mısır Memlûkleri'ne iltica edip Osmanlılar'a karşı Memlûk Sultanı'nın desteğini almak ister. Bu amaçla ilkin Irak'tan Malatya'ya gelir. Malatya o tarihte Mısır Memlûk yönetimi altındaki yerlerden biridir. Gelenekte Mısır olarak anılması bu yüzdendir. Burada Malatya'nın Memlûk valisi Mamay Haseki'yle görüşür. Ona kararını açıklar. Ama onun tavsiyesi üzerine Kahire'ye gitmekten vazgeçip o sırada Amasya'da bulunan kendi babası ve oğlunun katili Yavuz Selim'le görüşmeye karar verir. Bu görüşmede Çemişgezek Beyliği'nin yönetimi kendisine iade edilir. Ardından Çemişgezek'e gidip yönetimi eline alır. Tam 30 yıl yönettikten sonra geride 16 oğul bırakarak ölür. Onun ölümünden sonra, Osmanlı sultanı Kanuni zamanında, oğulları arasında patlak veren anlaşmazlıklar fırsat bilinerek Çemişgezek kiralığı Mıcingerd, Pertek, Sakaman (Sağman) ve Çemişgezek olmak üzere dört sancağa bölünür. Çemişgezek merkez sancağı bu sırada Osmanlılar'ın yönetimi altına sokulur. Arta kalan üçü ise Melkişiler adıyla bilinen Çemişgezek aşiret konfederasyonunun büyükleri arasında payedilir.

17. ve 18'inci yüzyıl Osmanlı kayıtlarında Dersim coğrafyasında Dersim ve Çemişgezek sancakları anılır.

1848'de Dersim Hozat başkentli bir sancaktır.

“Sancak”, “Liva” veya “Mutasarrıflık” eşanlamlı sözcüklerdir. Bunlar vilayet ile kaza arasındaki idari birimlere karşılık düşerler. En yüksek yöneticileri “Mutasarrıf” olarak bilinir. Mutassarrıf, hiyerarşide valinin altında, kaymakamın üstündedir.

Dersim, 1848’den 1880’e kadar bir mutasarrıflıktır. 1880’de hükümet nüfuzunu güçlendirmek amacıyla mutasarrıflıktan vilayete, 1888’de geri mutasarrıflığa dönüştürülür. Bu statüsü 1918’e kadar devam eder. Devlet, halk ile aşiret ve ocak büyükleri arasına girmek için 1908 sonrasında idari yapılanmada “nahiye teşkilatı”na ağırlık verir. 1923 sonrasında Dersim tekrar “vilayet” yapılıır. Ama 1926’da 977 sayılı “Mülkiye Teşkilatı Kanunu” ile “Dersim Vilayeti” fiilen lağvedilir. Bu tarihten sonraki on yıl boyunca Erzincan ve Elazığ vilayetleri arasında bölüştürülmüş haldedir. Bu iki vilayetle birlikte Birinci Umumi Müfettişlik içindedir (1927-1935/6).

1935’te çıkarılan Tunceli Kanunu ile Dersim adı da kaldırılır. Tunceli adıyla bir vilayet haline getirilen Dersim’in iç kesimleri 1935’ten 1947’ye kadar Dördüncü Umum Müfettişlik içindedir.

Dersim, sade halkın Kerbela’nın ve Çaldıran’ın bir devamı gibi gördüğü 1938 soykırımından beri bir TSK sömürgesidir. 1938’den bugüne “Umumi Müfettişlik”, “Tunceli Kanunu” veya OHAL diye bilinen olağandışı rejimlerle yönetilmektedir.

“Tunceli”; Dersim’e zor yoluyla yamanmış bir kimlik, Şerefname’nin “32 kale ve 16 nahiye”yi kapsadığını kaydedtiği bir ülkeye zorla dayatılmış bir sınır, kolonyal ve olağandışı bir rejimdir. Dersim’i “Tunceli”den ibaret görmek Osmanlı ve TC rejimlerinin Dersim’i dağıtma ve imha projelerine bilerek ya da bilmeyerek arka çıkmaktır.

Çaldıran’dan 38’e Dersim Mukavemeti

Kızılbaşlığı Dersim’e kabul ettirenler gelenekte tümü birden Seydanlılar olarak anılan Dersim ocaklarıdır. Dersim’in Erken ve Geç halk tabakalarını birleştiren onlardır. Erken Dersimliler, bu inancı olduğu gibi değil, ama kendilerinden birşeyler katarak benimsemiştir. 13. ve 15. yüzyıllar arasında yer alan bir süreçtir bu. Bu tarihten Tanzimat’a kadar Dersimliler öncelikle Kızılbaş kimlikleriyle (İrani dillerde “Surh-u Ser Cemmi”) anıldılar ve bu nedenle cezalandırıldılar.

Dersim mukavemeti de Kızılbaş ve Celali adları altında saklıdır.

İlk Kızılbaş direnişlerinin en ünlüleri Hasan Halife, oğlu Şah Kulu (1511) ve Nur Ali Halife’nin (1512) adlarını taşırlar. *Hasan Halife* ve *Şah Kulu*, Safevi Şah Haydar’ın halifeleriydi. Dersim’deki (Erzincan-Çemişgezek) karargahından hareketle Sivas’ı kuşatan Nur Ali ise Şah İsmail halifesiydi.

Bu direnişler kırımlarla bastırıldılar.
Ardından Çaldıran geldi.

Çaldıran'da Şah İsmail'in yanibaşında Osmanlılar'a karşı dövüşen Dersimliler, çok kan kaybetti.

Çaldıran seferi öncesinde kaleme alınan fetvalar Kızılbaşlar'a karşı savaşın "din düşmanlarına karşı bir cihad" olacağını söylüyordu. Başta İdris-i Bitlisi olmak üzere Kürt önderleri de tarafları "İslam ordusu" ve "Kızılbaşlar" şeklinde tasnif ediyor, Kızılbaşlığı İslam dışı bir "din", bir "sapkınlık" ve "dinsizlik" olarak görüyordu.

Kendinden öncekiler gibi bir sufi derviş olan Şeyh Celal'in direnişi Çaldıran'a yanıtı. Onu Şah Veli'nin (1519) ve Kalender Çelebi'nin (1527) direnişleri izledi. Celaliler'e adını veren Bozoklu Şeyh Celal, bir Dımili ve Kızılbaş'tı. Şah Veli, Şeyh Celal'in talibiydi. Üç dört bin adamıyla mürşidinin intikamını almak için Sivas'a yürümüştü. Kalender Çelebi ise, bir geleneğe göre Seyit Ali (Kızıl Deli)'nin oğlu, Balım Sultan'ın kardeşiydi.

Dersim, tüm bu direnişlerden dolayı ya da dolaysız, ama yakından etkilendi.

Sonraki ikiyüz yıl boyunca döne döne patlak veren Kızılbaş derviş isyanlarının hemen tümü Şeyh Celal'in adından hareketle *Celali* diye bilindiler.

Bunları yeni Kızılbaş kırımları izledi.

Dört-buçuk yıl süren sadrazamlığı sırasında en az yüzbin insanı *Celali* veya *Kızılbaş* diye öldürüp kuyulara dolduran, bu yüzden "Kuyucu" lakabını alan Sadrazam Murat Paşa, bu dönemin benzersiz zulmünü simgeler.

Yeniçeri Ocağı'nın tasfiye edildiği 1826 sonrasında Kızılbaş ocakları devlet eliyle Nakşiler'e devredildi.

Bu tarihten sonraki Kızılbaş direnmeleri hemen tamamen Dersimliler'in damgası taşıdı.

Önceki dönemin direnişleri Safevi-Osmanlı çatışması ile içiçeydi.

Bu tarihten sonrakiler ise Rus-Osmanlı savaşlarıyla elele yürüdü.

Rus-Osmanlı savaşlarının belli başlıları 1828-29, 1853-54, 1877-78 ve 1914-17 tarihlerinde yer aldılar.

Bu savaşlar ve Ermeni özgürlük mücadelesi Dersim mukavemetinin millileşmesine, Dersim için milli haklar talep etmesine katkıda bulundu.

Osmanlı paşalarının cihadist politikaları bu politikaların mağduru olan Dersimliler'e yabancı değildi. Onların "Ruslar'a ve Ermenilere karşı cihad" çağrılarına doğal olarak ilgisiz kaldılar. 1820'lerden itibaren tarafı olmadıkları bu haksız savaşlar için bedel ödemeye, yeni vergiler ve onbinlerce asker vermeye zorlandıkları her seferinde direndiler. Tıpkı Ermeniler gibi Dersimliler de çekilmez hale gelen Osmanlı sömürü ve zulmünden kurtulmak için savaş koşullarını bir fırsata dönüştürmeye çabaladılar.

Kırım Savaşı (1853) öncesinde ve cepheden geri dönüşünde asker toplamak için gelen Osmanlı ordusu Dersim'de güçlü bir mukavemetle karşılaştı.

Bu sırada esir edilen 2-3 bin Dersimli Trabzon üzerinden İstanbul'a götürüldü.

19'uncu yüzyılın bilinebilen ilk kitlesel Dersim tehciridir bu.

Sürgün uygulamaları 1877, 1907-1910 ve 1937-38 tarihlerinde çok daha kapsamlı boyutlara ulaştı.

1860-70'li yıllarda Tanzimatçı Osmanlı yönetimi otoritesini Dersim'e taşımak için aşiret ve ocak büyüklerini kazanmayı denedi. Bu amaçla Dersim ileri gelenlerini iki kez Erzurum'a çağırdı. Bunlardan birkaçı tahsildarlık, kaymakamlık ve nahiye müdürlüğü gibi makamlar karşılığında taşeronluğu kabullense de, çoğunluğu Dersim'de "devletin resmi memuru" olmayı, devlet adına vergi ve asker toplamayı reddetti.

1860'ların başlarındaki ilk Erzurum toplantısından beklenen sonuç çıkmayınca tedip ve tenkil seferleri devam etti. Mehmet Derviş Paşa'nın seferinde (1863) Dersim'de "asayişsizliğin" sorumluları olarak görülen aşiret ve ocak büyüklerinin önde gelenleri tutuklanıp sürgüne gönderildi.

Yaklaşık bu sıralarda devlete ve onunla işbirliği yapan çevre kesimlerdeki derebeylerine karşı cepheden tutum alan "Şeyh Süleyman" ve "Mansur" gibi yurtsever liderler belirdi. 1864/1865'te bir Dersim-Ermeni ortak örgütü kuruldu. Başkent İstanbul'a bir heyet yollayan bu örgüt, Osmanlı hükümetinden "Dersim'in kendini yönetme hakkını", Kırmancki (Dımilki)'nin Dersim'de yönetim dili olmasını talep etti.

Dersim muhalefetinin kayıtlara geçmiş ilk milli ve siyasi talepleridir bunlar.

Dersim mukavemetinde ilk kez bu sıralarda özgürleşmek için Ruslar ve Ermeniler'le işbirliği fikri doğdu.

İkinci Erzurum toplantısı da istenen sonucu vermeyince Ahmet Muhtar Paşa tedip ve tenkille görevlendirildi (1874-1875).

Hozat, Mazgirt, Kızılkilise (Nazımiye), Ovacık ve Çemişgezek gibi kaza merkezleri işgal edildi. Yıkılan kiliselerin taşlarından bu merkezlerde hükümet binaları, garnizonlar ve kışlalar yapıldı. Bu üslerden hareketle devlet nüfuzu daha içerilere taşınacaktı.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı patlak verdiğinde işbaşında panislamist bir siyaset izleyen İkinci Abdülhamit vardı (1876-1908). Savaş başlar başlamaz bir fermanla "kafirlerle ve Moskoflar'a karşı" Kürtler'i "Cihad-ı Mukaddes"e çağırdı. Bu davete Kürtler adına ilk uyan Şeyh Ubeydullah oldu.

Dersim'in yurtsever liderleri bu savaşta farklı bir tutum geliştirdiler. Dönemin Hozat ve Mazgirt kaymakamları Mansur ve Nafiz, savaşa ancak "Dersim'in Milli hakları"nın tanınması halinde katılabileceklerini ilan ettiler. Osmanlılar bu koşulu duymazdan gelince bahsi geçen ikili Dersim'in milli haklarını tanımayı vaatmiş bulunan Ruslar'a yanaştılar. Bir heyetle birlikte Erzurum'a gidip burdaki Rus Konsolosu ile görüştüler. Osmanlı paşaları cepheye götürmek için Dersim'den zorla asker toplamaya girişince, Mansur'un önderliğindeki aşiretler kaza merkezlerinde 1860-77 tarihleri arasında inşa edilmiş kışlaları yakmaya başladılar.

Bu direnişe Antranig'in "Dersimli Ermeniler" olarak tanımladığı "Mirakyanlar" da katıldı. Surp Garabet Vank'ı ve Tujik Dağı çevresinde bir ayı aşkın bir süre şiddetli çarpışmalar yaşandı.

"93 Harbi" olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı Berlin'de varılan bir antlaşma ile sonuçlandı. Uluslararası antlaşmalara ilk defa girdiği bu tarih (13 Temmuz 1878), Ermeni Sorunu'nun başlangıcı olarak kabul edilir. Dersim, bu antlaşmada reformlar

yapılması öngörülen sahaya dahildi. İkinci Abdülhamit reformları savsaklayınca 1880'lerden itibaren Cenevre, Tiflis ve Ermenistan'da milliyetçiliği ve sosyalizmi savunan bağımsızlık hareketleri boyverdi. 1886'da Hınçak, 1890'da Taşnak partileri kuruldu.

1877-78 savaşıdan sonra merkezi kontrolü pekiştirmek amacıyla Dersim vilayete dönüştürülüp başına bir "vali" atandı (1880). Vilayet merkezi bugünkü Hozat'tı. Burada hükümet konağı, kışla, cami ve okul yapıldı; Türk koloniler yerleştirildi.

Böylece Hozat bir devlet sitesine dönüştürüldü.

Kendine medenileştirici bir misyon atfeden devlet, Dersim'e bir müstemelele gözüyle bakıyordu. Medeniyet adına Dersim içine taşıdığı şey İslam (Nakşilik) ve Türklük'tü.

1887-88'de Dersim yeni bir tedibe maruz kaldı. İkinci Abdülhamit'in Fazıl Ferit ve Derviş Müşir adlarındaki paşaları Müslümanlığı benimsemediği taktirde daha çok kan dökeceklerini söyleyerek halkı terörize ettiler.

Abdülhamit'in Ermeni ve Dersim/Kızılbaş direnişlerini bastırmak için başvurduğu tedbirlerden biri Müslüman Kürtler'den Hamidiyeler kurmak oldu. Bir Ermenistan kurulmasının "Müslüman Kürtler" için varlık yokluk sorunu olacağını işleyen Abdülhamit yönetimi, Kürtler'i kendi ayrıcalıklarını savunmak için bu alaylara katılmaya çağırdı. 1895'ten 1920'lere dek sürecek Ermeni soykırımı böyle başladı.

1892-1905 yılları arasında Dersim Sorunu Babıali tarafından 4'üncü Ordu Müşiri Çerkez Zeki Paşa'ya havale edildi. Hamidiye alaylarının fikir babası Zeki Paşa'dır. Onun bu fikri Kızılbaşlığı nedeniyle Dersim'de ters teper düşüncesiyle uygulanmadı. Aşiret ve ocak büyüklerinin çocuklarının İstanbul'daki Aşiret Mektepleri'ne alınmasıyla yetinildi. Maksat işbirlikçi bir aydın kuşağı yetiştirmektir.

1892 Koçan tedibi, bu aşireti uzun süre Dersim mukavemetinin sembolü haline getirdi.

1893-1908 yılları arasında direniş hareketi Elazığ, Malatya ve Erzurum gibi illeri içine alacak şekilde giderek genişledi.

İlk örnekleri II. Abdülhamit döneminde görülen Dersim Raporları, dönemin Dersim politikasının belgelerler. 1896-99 tarihli bu raporlarda tek çözüm yolu olarak şiddet önerilir. Ek olarak Dersim'de Nakşi tekkeleri kurulması, İslam hukuku (şariat) uygulanması tavsiye edilir. Kemalistler'in Tunceli Kanunu, Mareşal Şakir Paşa'nın adıyla bilinen kırk yıl önceki bu raporlardan esinlenmiştir.

Şakir Paşa, "Doğu Vilayetleri Umum Müfettişi" sıfatıyla "Ermeni Islahatı"na memur edilmiş biridir. Zeki Paşa ile birlikte Ermeni ve Dersim muhalefetini bastırmakla görevlidir.

Hamidiyeler modeli, temelleri Yavuz Selim ve İdris-i Bitlisi tarafından Çaldıran Savaşı sırasında atılmış bir örgütlenmedir. O zamanki hedef sadece Kızılbaşlar'dı. 1890'ların başında ise hedefte Rusya'nın yanısıra Ermeni ve Dersim muhalefetleri vardı.

1908 Koçan tedibinde ve 1916'da Ovacık'ta doğan özyönetimin yıkılmasında Hamidiyeler (Cibran Hamidiye Alayı) önemli bir rol üstlenmiştir.

Kürt aşiret alayları başka adlar altında İttihatçılar ve Kemalistler tarafından da kullanıldı. 1985'ten bu yana oluşturulan 90 bin mevcutlu "Korucu" ordusu gerçekte Hamidiyeler'in

uzantısıdır. Model ve amaç aynıdır. Yasalarında aşiretleri birer “hükmi şahsiyet” olarak tanımadığını öne süren Türk devleti, uygulamada tam tersini yapmış, silahlandığı aşiretlere devleti, İslam’ı ve Türklüğü savunma misyonu vermiştir. Dünün Hamidiye başları gibi günümüzün Korucubaşlarını da müttefik olarak görmüştür.

Bugünün Korucu aşiretleri esas itibariyle dünün Hamidiyeleridir. Hamidiyeler’in temelinde ise Çaldıran sıralarındaki düzenlemeler vardır.

1907 Mayıs’ında Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa kumandasında yeni bir Dersim tedibi başladı. “Dersim Komutanı“ sıfatıyla Hozat’a yollanan General Neşet Paşa’nın devam ettirdiği bu tedipte Koçan aşiret grubunun merkezi Amutka işgal edilerek “erzak ve hayvanları ganimet olarak müsadere edildi” (Ekim 1907).

Kış koşulları nedeniyle kesintiye uğrayan 1907 tedibi, 1908 yılında devam ettirildi.

Bu sıradaki Dersim-Ermeni ittifakı devleti ürkütüyordu. Genelkurmay’ın direktifiyle Neşet Paşa’ya Hamidiyeler’in de dahil olduğu ek kuvvetler gönderildi.

Neşet Paşa’nın adıyla özdeşleşen 1908 tedibi, Dersim mukavemet tarihinde 1938 benzeri bir milattır. 1892’den beri Koçan damgası taşıyan Dersim mukavemeti 1908’de İç Dersim’in Batı’sı ve Doğu’sunun yanısıra Elazığ ve başka illeri kapsayacak şekilde giderek genelleşti (Mayıs 1908). Direnişçilerin mevcudu onbini aştı. Haziran ve Temmuz aylarında Erzincan, Erzurum, Elazığ, Malatya ve Diyarbakır gibi illerden Dersim’e yeni kuvvetler sevkedildi. Abdülhamit’i deviren 23 Temmuz 1908 darbesi Dersim tedibi sürerken gerçekleşti. Bu sırada Osmanlı meclisinde ilk kez Dersim Sorunu görüşüldü. Elazığ’da büyük bir gösteri yapan Dersimliler’in ısrarlı talebi üzerine hapiste bulunan bazı aşiret büyükleri serbest bırakıldı. Ama Türklük vurgusu hariç İttihatçılar’ın Dersim politikasının Abdülhamit’inkinden farkı yoktu. 1907’de başlatılan Neşet Paşa hareketi İttihat ve Terakki Partisi hükümeti tarafından devam ettirildi. Erzak ithalinin yasaklandığı Dersim’de köyler ve ekinler/tarlalar yakılıyor, aşiretlerin başlıca geçim aracı olan sürülerine elkonuyordu.

1908 tedibinde İttihatçıların amacı 1874/1875’lerde yarım kalan Dersim işgalini tamamlamak, Dersim Sorunu’nun kesin olarak bitirmektir. Bu amaca varılamayınca 1909 tedibi ile devam edildi. 1909 Mart’ında Dördüncü Ordu Komutanlığı’na atanan Mareşal İbrahim Paşa, “Harbiye Nezareti”ne verdiği raporda “Dersim işinin bitirilmesi” için daha büyük bir kuvvet, “fevkaled hal”, icraatın “bir elden cereyanı” ve Dersimliler arasındaki dayanışmanın kırılmasını öneriyordu. Altmış seneden beri içerisine hiçbir hükümet tesiri ve asker ayağı girmemiş” olduğu kaydedilen Haydaran ve Demenan mıntıklarına ilk kez bu tedipte, 25 Ağustos 1909’da girildi. Yine köyler ve tarlalar yakılıyor, aşiretlerin hayvan varlığına “hükümet tekalifine karşılık“ olarak elkonuyordu.

1911, 1912-13 Balkan Savaşları ve 1914’te yeni tedipler yapıldı. Ardından Birinci Savaş patlak verdi.

Dersim ve Kızılbaşlara karşı Osmanlı sultanlarının cihad siyasetini Türk milliyetçileri de sürdürdü. İttihatçı paşalar Birinci Savaşa Almanya safında, ama ellerinde “cihad fetvası” ile katıldılar. Bu emperyalist savaşı bir kurtuluş savaşı gibi tanıttılar.

Sarıkamış bozgunu üzerine, Nisan-Mayıs 1915’te Rus ordusu Ermenistan’a girdi. Osmanlı hezimetini iç savaşı tetiklemişti. Rus işgali altındaki Van’da 20 Mayıs’ta başlayan

Ermeni ayaklanması kısa sürede Erzurum, Elazığ ve pek çok diğer kente yayılarak genelleşti. İttihatçıların Ermeni tehciri bu sırada ve bu ayaklanma bahane edilerek hayata geçirildi. Onbinlerce Ermeni Dersim'e sığındı. Ermeni halkı ve savaşçıları daha 1890'lardan beri Dersim'de bir sığınak bulmuştu. İttihatçıların ve Kemalistlerin Dersim düşmanlığını katlayan bir tavidir bu.

1915 başlarında bozgun halinde geri çekilmekte olan Enver Paşa, aşiret büyüklerini Elazığ'da görüşmeye çağırıp Dersim'i savaşta taraf olmaya zorladı. Elazığ'da Enver ve Talat'la sadece Karaballı Kango oğlu Mehmet ve Abbasanlı Meço görüştüler. Bektaşî milis gücünün başında cepheye (Erzurum'a) gitmekte olan Hacı Bektaş postnişini Cemalettin Çelebi'den yararlanmayı denediler. Dersimli liderleri Erzincan'da görüşmeye çağırılan Çelebi ile Doğu Dersim adına Keçelan büyüğü Baku Ağa görüştü. "Dersim'in milli istemleri" kabul edilmedikçe Dersimlilerin bu savaşa taraf olamayacağını ilettiler. Bu talebi yabancı tahriki olarak değerlendiren Cemallettin Çelebi de arzu edilen sonucu alamadı. 1916'da Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir de Dersim'in önde gelenlerinden bir bölümüyle aynı maksatla bizzat görüşmüşlerdir. Tüm bu görüşmelerin hiç bir sonuç vermediği söylenemez. Nitekim birkaç aşiret kendi milis güçleriyle cepheye gitmiş, Rus işgaline girdiğinde Pülümür'ün kendisinde de Osmanlılar'la birlikte savaşmışlardır. Ama yaklaşık aynı tarihlerde Dersim'de Ruslar ve Ermeniler'le ittifakı tercih eden aşiretler vardı. İçlerinde Koçgirili Alişer, Alişan, Haydar ve Mustafa'nın da bulunduğu Dersimli heyetler Erzincan işgalini takiben burada Ruslar ve Ermeniler'le görüşmeler yapıyordu. Bu görüşmeler daha çok Alişer tarafından yürütülmüştür. 1915 kırımını sırasında Dersim'e sığınan Ermeniler, bu süreçte Erzincan'daki Rus ve Ermeni kuvvetlerine teslim edilmiştir. Ruslar ve Ermeniler'le işbirliği yapan Dersimliler, milli haklar için mücadele eden daha bilinçli kesimdir. Bu kesimin çabasıyla Dersim'de yeni bir kıpırdanma başlamış, Mart 1916'da Ruslar ve Ermeniler tarafından desteklenen Ovacık merkezli bir özyönetim kurulmuştur. Bu gelişmeyi takiben Osmanlı işgali altındaki kaza merkezlerinde yönetimi ellerine alan Kureşan, Yusufan, Haydaran, Demenan, Karsan, Alan, Suran ve Pilvenk aşiretleri Elazığ'a doğru ilerlediler. Seyit Rıza, Koçkirili Alişer, Alişan, Haydar ve M. Nuri'yi ilk kez buluşturan Birinci Savaş sırasındaki gelişmeler, özellikle 1916 yılı olmuştur.

Bu tarihte Dersim fikri oldukça canlıdır. "Dersim istiklali" propaganda edilmektedir. Bu gelişmeler İttihatçıları ürkütür. Tedbir olarak Dersim (Hozat) valiliğine milliyetçi Kürt beylerinden Diyarbakırlı Cemilpaşa-zade Ziya atanır (1916) ve Mehmet Nuri ordu tarafından elçi sıfatıyla direnişçilerle görüşmeye yollanır. Rus ordusunun Mamahatun gibi bazı yerleri işgal ettiği bir tarihtir bu. Ruslar'ın ve Ermeniler'in tanımaya hazırlandıkları Dersim'deki özyönetim ancak Birinci Savaş'ın sonlarına kadar yaşayabildi.

Bu özyönetimi yıkmakla ilkin 16'ncı Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal, onu takiben de Galatalı Şevket görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal ve Galatalı Şevket'in kuvvetleri arasında Kürt Hamidiye Alayları, Gökdereli Şeyh Şerif'in Zaza milisleri ve "Çerkez Alayları" da vardır. Ovacık'ta Türk yönetimi ünlü Kürt milliyetçisi Halit'in Cibran Alayı sayesinde 1918'de restore edilir.

1918'de Taşnak Partisi (ARF) önderliğinde Kafkasya'da bir Ermeni Cumhuriyeti kuruldu ve günümüze kadar geldi.. Benzer bir gelişme pekala Dersim'de de yaşanabilirdi. Yeterli

bir kadronun yokluğu, iyi bir örgütlülüğün olmayışı, Dersim davasının dışarda pek bilinmeyişi ve destek görmeyişi bu sonuçta etkili oldu. Bu ve başka nedenlerden ötürü tarihsel bir fırsat yitirildi.

Osmanlı devletinin savaştan hezimetle çıkması, Osmanlı hakimiyeti altındaki halklara kendini yönetme hakkı tanıyan Wilson Prensipleri ve Mondros Ateşkesi yeni bir tarihi fırsattı. Bir süre önce yitirilen Mütareke koşullarında kazanılabılırdi. Kemalist Hareket'in hazır bir ordu gücüyle kısa zamanda Doğu'da denetimi ele geçirmesi Mütareke ortamının ve Sevr Antlaşması'nın tanıdığı olanakları değerlendirme şansını hayli zayıflattı.

Dersimliler'in bağımsızlık ya da özerklik için yürüttükleri hazırlıklar Kemalistler'in Erzurum ve Sivas kongreleri ile aynı sıralara rastlıyordu. Dersim'in muhatabı artık İstanbul Hükümeti değil, Kemalistler'di ve Kemalist Hareket'in ortaya çıkış amacı da devleti kurtarmak için azınlık halklara karşı cihattı. Dersim'deki hazırlıkları öğrenen Mustafa Kemal karşı tedbirler geliştirmeye çoktan başlamıştı. Dersimli temsilcilerin özerk yönetim talebine milletvekilliği karşılığında işbirliği teklif ediyordu. Bu yöntemle 72 Doğulu adam toplayacak ve Sevr'i hükümsüz kılmak için tepe tepe kullanacaktı.

Batı Dersim'de Koçgirili temsilcilerin de katıldığı kongrede milli haklar için harekete geçilmesi kararlaştırıldığında durum buydu. Hozat'taki Dersim valisi aracılığıyla Ankara'nın Sevr Antlaşması'nda öngörülen ve İstanbul hükümeti tarafından da kabul edilen hakları tanınması, Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki tutukluları serbest bırakması, Türk yönetici ve memurların Dersim'den çekilmesi, Koçgiriye sevkedilen askeri birliklerin geri çağırılması talep edildi. 25 Aralık 1920 günü Elazığ valiliği kanalıyla TBMM Başkanlığı'na çekilen "Batı Dersim Aşiret Reisleri" imzalı bir telgrafta aynı istemler tekrarlandı.

Bu tarihte Kemalist hareket saltanatı ve hilafeti savunan Ankara merkezli islami bir rejimdi.

Direnış kaçınılmaz hale gelmişti.

Kongrede benimsenen stratejiye göre, ilkin Dersim'in merkezi Hozat'ta bağımsızlık ya da özerklik deklere edilecek, ardından Erzincan, Elazığ ve Malatya üzerinden Sivas'a yürünerek Ankara Hükümeti'nden tanınma istenecekti.

Mart 1921'de Ümraniye, Divriği, Kangal, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ayağa kalkmıştı. Ankara, direnişi bastırmak için Pontus'ta Rum soykırımı yapan Sakallı Nurettin Paşa'yı görevlendirmişti. Koçgiri'nin üzerine çullananlar arasında Giresunlu Topal Osman'ın Laz Alayı da vardı.

Tasarlanandan erken patlak veren ve yalnız kalan direniş, 1921 Nisan'ında İslam ve Türklük adına bir katliamla bastırıldı.

İçlerinde Alişer'in de bulunduğu bazı direnişçiler İç Dersim'e sığındı. 400 kişi Sivas Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanıp, sürgün ve ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Erzincan'da Dersim'i temsilen Seyit Rıza ve Koçkirili Alişan'ın katıldığı görüşmelerde Dersim'de yerel dilde eğitim veren okulların açılması gibi mütevazı talepler dahi kabul görmedi.

İki yıl kadar sonra Ankara'da tanınmaz bir rejim vardı. Paşaların önderliğinde uğruna sözde kurtuluş savaşı (kimisi milli mücadele der) verilmiş saltanat ve hilafet, üstelik açılışını büyük İslami törenlerle yapmış bir mecliste, ansızın ortadan kaldırılmış, halk

şöyle dursun basını bile şoke eden sürpriz bir kararla Cumhuriyet ilan edilmiş, daha doğrusu padişahlıktan paşalığa geçilmişti.

13 Şubat 1925 günü Piran'da Şeyh Sait'in adıyla anılan Zaza direnişi bu koşullarda patlak verdi. 29 Şubat'a kadarki onbeş gün zarfında Genç (Darahini), Lice, Hini, Palu ve Elazığ; 29 Şubat'ta Maden, Ergani, Çermik ve Siverek merkezleri direnişçilerin eline geçti. Diyarbakır ve Elazığ'da başarısızlığa uğrayan Şeyh Sait ve Şeyh Şerif'in kuvvetleri hareketin en güçlü merkezleri Genç ve Palu'ya çekilmek zorunda kaldılar. 11 Mart'tan itibaren patlak verdiği merkezi bölgeye sıkışan direniş, 6/8 Nisan 1925'te yeni bir kırımla bastırıldı. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Şeyh Sait ve 47 arkadaşı idam edildi.

1920'lerde ve 30'larda Türk meclislerinde "Dersim Meselesi" tekrar tekrar tartışılır.

TC döneminin ilk Dersim raporu Şubat 1926 tarihlidir. Dersim'i "Cumhuriyet için bir çıban" olarak tanımlayan bu rapor, "memleketin selameti için Dersim Meselesi'nin bir an önce halli"nin zorunlu olduğunu söylüyordu. Askeri harekete Dersim (Elazığ) valisi Ali Cemal'in yaklaşık aynı tarihlerdeki raporu üzerine Koçan tenkili ile başlandı. Dersimliler arasında dayanışmayı önlemek için "Dersim'de Alevi geleneklerine uygun okullar" açılacağı, İç Dersim'deki Koçkirili sığınmacılar için af çıkarılacağı gibi vaatlerde bulunuldu. 19 Eylül 1926'da Elazığ ve Havalisi Kumandanı Albay Mustafa Muğlalı tarafından başlatılan Koçan tenkili, 30 Kasım 1926'da tamamlandı. Bu olayda Elazığ'dan kalkan uçaklarla Tağar ve Ali Boğazı'ndaki mağaralara sığınmış olan sivil halka bomba yağdırılmış, vadideki mağaralarda ve yakılıp yıkılan Koçan köylerinde tam bir kırım yaşanmıştır. Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın raporlarını takiben 1930 yılı sonlarında Pülümür halkı da benzer bir katliama tanık oldu ve daha sonra da 1937-1938'e gelindi.

Çaldıran sonrasında İç Dersim büyük bir sığınağa dönüşmüş, güçlü direnişi ile otonom varlığını uzunca bir süre korumuştur. Dersim savunması güçlü bir vatan bilinci doğurmuş, Kızılbaş direnişi Dersimleştiği ölçüde millileşmiştir.

Çaldıran'dan 38'e kadarki Dersim mukavemetinin asıl Kürtler'le ilgisi yoktur. Sebepleri, siyasal doğrultusu ve talepleri farklıdır. Bu direnişlerin asıl hedefi Kürt bağımsızlığı değil, Dersim-Kızılbaş özgürlüğüdür.

Dersim-Kemalizm Çatışması

Resmi tarihin ciddi bir eleştirisi resmi ideolojinin "Kurtuluş Savaşı" ya da "Milli Mücadele" tezi çerçeve alınarak yapılamaz. Resmi tarih anlayışını simgeleyen bu kavramları (tırnaksız ya da tırnaklı şekilde) benimsemiş bir eleştiri, "resmi tarih eleştirisi" olarak adlandırılmaya layık değildir.

Eleştirinin bu türünün sıra Dersim (Koçgiri, vd) direnişlerine geldiğinde "Dersim Kürtleri", "isyan", "şaki", "eşkiya", "haydut" gibi sözcüklerle yüklü bir anlatımı benimsemesi, olan biteni devlet diliyle anlatmayı tercih etmesi kaçınılmazdır. Başlangıcı Ermeni soykırımına (1915), hatta daha gerilere dayanan bir etnik temizlik sürecini (1919-1922) "Kurtuluş Savaşı" veya "Milli Mücadele" olarak pazarlamak suçluları övmek gibi bir şeydir.

Türk devleti bu sürecin 19 Mayıs, 23 Nisan, 30 Ağustos ve 29 Ekim gibi dönüm noktalarını birer "milli bayram" olarak kutlamakla işlediği insanlık suçlarını övmüş, benzer suçları teşvik eden ve mükafatlandıran utanç verici bir gelenek oluşturmuştur. Bu gelenek karşısında susmak eleştirel bir duruş değildir.

Türk ulus-devletinin temelleri 1919-1922 yılları arasında atıldı.

Köklü ve tutarlı bir resmi tarih eleştirisi bu süreç hakkında bağımsız ve objektif bir değerlendirme ile başlamak zorundadır.

Kemalist Hareket, en özet şekilde söylenirse, ilk olarak birinci paylaşım savaşının bir devamıdır; ikinci olarak da azınlıklara (ve ezilenlerin kurtuluş yönündeki girişimlerine) karşı bir savaştır.

Türk milliyetçilerinin yalnızca Kemalist Hareket'i değil, Birinci Savaşı da kendileri açısından vatan savunması gibi tanıttıklarını, bu savaşa milli amaçlarla girdiklerini, "Ermeni tehcirini" ve Dersim soykırımını bile bu aynı amaçla yaptıklarını ileri sürdükleri unutulmamalıdır.

Osmanlı paşaları kendi yayılmacı emellerini, bir Türk ulus-devleti inşa etmek için başvurdukları etnik temizlikleri vatanseverlik/yurtseverlik kılıfı altında meşrulaştırmak istemişlerdir. TC'deki tüm askeri müdahalelerin de benzer motivasyonlarla, devlet, vatan ve millet namına icra edildikleri söylenegelmiştir.

1919-1922 sürecini bir "Milli Kurtuluş Savaşı" gibi gören anlayış sorgulanmadan bugün "bir ikinci kurtuluş savaşı"nın gerekliliğini savunan Ergenekon benzeri darbeci odaklara karşı etkili bir mücadele de verilemez.

Osmanlıcı, Panislamcı ve Pantürkist akımlar bağımlı halkların mücadeleleri sonucunda imparatorluğun giderek küçüldüğü Berlin Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne kadarki zaman diliminde göründüler.

İdeolojik farklılıklarına rağmen tüm bu akımların siyasi hedefi birdir:

İmparatorluğu, saltanatı ve hilafeti, en özet deyişle "devleti kurtarmak".

Bu hedef zamanla imparatorluğun Müslüman nüfusunu Türkleştirmek suretiyle yapay bir ulus-devlet inşasına dönüştü. Azınlıkları "düşman anasır" olarak gören, devlet, iktidar ve şiddeti fetişleştiren ırkçı ve faşist bir resmi ideoloji geliştirdi.

Sonraları Kemalist adını alan hareketin amacı da azınlıkların özgürleşmesini (resmi ideolojide "bölünmeyi/parçalanmayı") engellemek suretiyle "devleti kurtarmak"tı.

M. Kemal, bir "milli kurtuluşçu" ya da "devrimci" değildir.

M. Kemal'in yaptığı milli mücadele değil, "devleti kurtarmak", Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihteki sınırlarıyla (Misak-ı Milli) birlikte Osmanlı imparatorluğunu elde tutmak, statükoyu korumaktır. M. Kemal ve arkadaşları "Devleti kurtarmak" için öncelikle Türk ve Müslüman olmayan halkların (Ermeni, Rum, Kızılbaş/Dersimli, vd) ayrılma hakkını engellemeye çalıştılar. Bu maksatla saltanatçı ve hilafetçi kesildiler. Saltanatı ve hilafeti kurtarmak için bir "cihad"dan sözettiler. "Bölünmeyi önlemek" için Amerikan veya İngiliz mandacılığını savundular.

7 Temmuz 1919'da, tüm "idari yetkileri" Kolordu Komutanları'nda toplayan M. Kemal, Doğu'da bir askeri rejim, bir paşalar rejimi kurdu.

Erzurum Kongresi, merkezi Erzurum'da bulunan "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti"nin genel kongresidir. 45 delegenin katıldığı bu kongrede (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), adı geçen cemiyetin yönetimi "Heyet-i Temsiliye" diye anılan bir kurula verilmiş, bu kurulun başkanlığına da geniş yetkilerle M. Kemal getirilmiştir. Bu kararı veren delegelerin çoğunluğu ittihatçıdır. Ama İttihatçılar'ın Enverci değil, Kemalci kanadına mensuptur.

Erzurum Kongresi sadece Doğu Anadolu'yu kapsarken, 38 delegeli Sivas Kongresi bütün imparatorluğu temsil iddiasındadır. Sivas Kongresi'ni (4-11 Eylül 1919), Erzurum'da seçilen "Heyeti Temsiliye" toplamış ve bu kongrede kurula bazı yeni isimler ilave edilmiştir. Sivas Kongresi, bölgesel değil "milli" bir kongre gibi görülmüştür. Bu kongrenin sonuç bildirisinde bütün bölgesel cemiyetlerin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilip merkezileştirildikleri, bunun ülkenin tümünü kapsayan bir teşkilat olduğu öne sürülmüştür. Ankara'da TBMM reisi seçilene kadar M. Kemal "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye (Temsil Kurulu) Reisi" ünvanını taşımıştır. 1919-1922 arasında bir parti işlevi gördüğü öne sürülen bu cemiyet, Ankara'da Meclis açıldıktan sonra M. Kemal'in merkezden emriyle ve onun liderliği altında ilkin Halk Fırkası, 1924'te ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarında hedef "emperyalizm" veya İngiltere ve müttefikleri değildir. Üstelik Amerikan veya İngiliz mandacılığı savunulmuştur. Bu kongrelerde altı çizilen "Rumluk ve Ermenilik tehlikeleri"dir. Bu iki kongrede de M. Kemal, itilaf devletlerine karşı değil, özellikle Ermenilere ve Rumlara karşı mücadeleden söz etmiştir. Sivas Kongresi sırasında Sivas'ta Amerikalı temsilcilerle görüşen M. Kemal, onlara Amerikan mandasından yana olduğunu bildirerek siyasi destek istemiştir. Batılı büyük güçleri kendi taleplerine razı etmek için onları Bolşevizm ile ürkütmüştür. Batı'nın Ankara'da kurulan yeni rejimi tanınması sağlanana kadar Bolşevikler'in yardımına dayanmıştır. Bu yardımın sürmesi için gerektiğinde "anti-emperyalist", "anti-kapitalist", hatta "Bolşevik sempatizanı" gibi görünmüş, içerde Müslüman halk çoğunluğunun, dışarda İslam dünyasının desteğini almak için de bir İslamcı, saltanatçı ve hilafetçi, hatta cihadist kılığına girmiştir.

Erzurum'da oluşturulan ve Sivas Kongresi'nde yeni isimlerle takviye edilen "Heyeti Temsiliye"nin başında M. Kemal vardır. Bu heyetin karargâhı M. Kemal neredeyse ordadır. 23 Nisan 1920'de bu kurul Ankara'da kendisini olağanüstü yetkilere sahip bir meclise (TBMM) dönüştürmüş, yasama, yargı ve yürütme yetkilerinin tümünü kendinde toplamıştır. Daha sonra kendi içinden bir hükümet çıkaran bu meclisin başkanı da M. Kemal'dir.

Kemalist Hareket'in ilk açtığı cephe azınlık hareketlerini hedef alan Doğu Cephesi'dir. 1919 yılı boyunca Ermenistan, Pontus, Dersim ve Kürdistan kurulmasını engellemekle uğraşmıştır.

"Batı Cephesi", Birinci İnönü savaşı (Ocak 1921) ile gerçekte Rum azınlığa karşı açılmıştır. Komünist Tevkifatı, Eskişehir civarındaki İnönü mevkiinde Yeşil Ordu'nun (Çerkez Ethem kuvvetleri) ezilmesi, Karadeniz'de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesi de bu aynı tarihlere rastlamaktadır.

1920 yılının Temmuz ayında Dersim'de Koçkiri direnişi başlamıştır. Nisan 1921'de

kanla bastırılan bu direniş boyunca Bolşevikler'in Kemalist Ankara'ya verdiği desteğin savunulabilir bir tarafı olamaz.

Kemalist Hareket'in başlangıçtaki amacı, görünürde devleti, saltanatı ve hilafeti kurtarmaktı. Kurduğu ittifaklar bu amaca uygundu. 1922 sonlarından itibaren bu hedeften uzaklaştığında eski müttefikleriyle yolları ayrıldı.

Böylece Kemalist Hareket, yeni bir aşamaya girdi.

Ankara'da kurulan rejim 29 Ekim 1923'te "Cumhuriyet" olarak tanımlandı. Gelişmeleri yakından izleyen zamanın Türk basını tarafından dahi öngörülemeyen bir karardı bu.

Türk generallerinin "Cumhuriyet" dediği şey gerçekte bir paşalar rejimiydi.

Paşaların halka/millile bakışı Osmanlı sultanlarınınkinden farksızdı.

Tepesinde paşaların bulunduğu bu rejim 1925 Zaza direnişi sonrasında, özellikle 1937-1938 Dersim soykırımını sırasında açık bir faşist karakter kazanmış, etnik temizlik sürecini devam ettirmiştir.

Özetle, generallerin öncülük ettiği mücadele gerçekte "halkçı", "milli" ya da "kurtuluşçu" değildi. Birinci Savaş'tan yenik çıkmış bir devletin saldırıdan savunmaya çekilmek zorunda kalmasında, o zamanki sınırlarını korumak için savunmacı bir pozisyon almasında "milli" bir yan bulmak mümkün değildir. Kemalist harekete yakıştırılan "milli" sıfatının, bu hareketin bir Türk ulus-devleti yaratmış olmasından öte anlamı yoktur. Ama ulus devletin bir etnik temizlik süreci üstüne oturan bu modeli bildiğimiz örneklerden her bakımdan oldukça farklıdır.

Eski Dersim ve Tunceli Aşaması

1938, bir milattır.

Bu tarihten önceki Dersim toplumu Dersim geleneğinde "Kırmancıya Vırênê" (Eski Kırmancıye) olarak tanımlanır.

Bu toplumun iki saçayağı vardır: Aşiret ve Ocak.

Temel sosyal birimi aşiret, hücresi "Çê" adı verilen büyük evdir.

Henüz işgal edilmemiş iç kesimlerde aşiret hudutları dahilinde "Komün Kanunu"nun (ortakçı aşiret mülkiyeti ve komünal kurumların) hâlâ yaşadığı bir aşamadır bu.

Dersim kültürünün hümanist, eşitlikçi, paylaşımcı ve dayanışmacı değerleri bu dönemle ilişkilidir.

Çevre kesimlerdeki feodalizm hariç tutulursa, yani yalnızca çekirdek Dersim esas alınır, 38 öncesinin Dersim toplumu "Eski Toplum" olarak tanımlanabilir.

Devletin Dersim Raporları'nda ve 1937-1938'in Türk basınında, 38 öncesinin bu Eski Toplum'u hakkında sık sık şu tür belirlemelere rastlarız:

“Dersim’de vergi nedir bilmeyen bir halk vardır”

“Dersimli hükümet mefhumuna yabancıdır”

“Dersimli askerlik nedir bilmiyor”

“Dersimli ticaret nedir bilmiyor”

“Dersimli Pazar ekonomisini bilmiyor”

“Kızıllıbaşlar arasında ticaret yoktur. Dersimde ticaret Sünni kasabalıların elindedir”

“Dersim’da tapu ve kayıt yoktur”

“Dersimde aşiret sistemi/düzeni vardır”

“Dersim’de hiç gereği yokken Kümün Kanunu egemendir”

“Dersim’de dağınık yerleşim tarzı egemendir. Bunu zorunlu kılan Dersimli’nin hayat şartlarıdır, hayvancılıktır, aşiret sistemidir.”

“Dersimde aşiret silahlıdır. Bunun nedeni aşiretin güvenlik endişesidir, kendi can güvenliğidir”

“Dersime koloni gözüyle bakılmalıdır”

“Dersim halkı vahşidir”.

1937-38’in Türk basını ve Dersim raporlarından ayıklanmış Dersim ve Dersimli hakkındaki bu değerlendirmeler 38 öncesinin Dersim toplumu hakkında yeterince fikir verirler.

Vergi, askerlik, para, ticaret, pazar, tapu/mülkiyet, kayıt, hükümet/devlet bilmeyen, Morgan’ın “Eski Toplum” dediği sınıfsız toplumu anımsatan bir toplum.

Türk devletinin “barbar” dediği, ana bacı tanımadığını iddia ettiği, sapkın veya dinsiz diyerek soykırımlarla imhaya kalkıştığı Eski Dersim budur.

İnsanı tanıyan; ırk, dil, din, cinsiyet veya köken ayrımı tanımayan, okunacak en büyük kitap insandır diyen, haksızlığa ve zulme biat/itaat etmeyen, adaleti, mertliği ve dürüstlüğü savunan bir toplum.

Dersimi değerler bu eski toplumun değerleridir.

Yanlışlıkla “feodal” diye tanımlanan mertlik, dürüstlük, sözünde durma gibi normlar gerçekte bu eski topluma aittir.

Dersim’i kendisini kuşatan Müslüman çevreden ayırt eden değerler bu dönemin mirasıdır.

Cemi ve cemaati ile Dersim’deki bu kendiliğinden demokrasi 1937-1938’de adına Kemalizm denen Türk faşizmi tarafından yıkıldı.

Böylece “Tunceli” aşamasına girildi.

Bu aşamada Dersim tamamen kolonileşti.

Sosyal ve iktisadi yapı farklılaştı.

Eski Toplum’da varolmayan modern bir aydın tabakası, cılız da olsa işçiler ve işadamları, farklı meslekler, bunlarla ilişkili mesleki, sendikal ve siyasal örgütlenmeler var şimdi.

Hepsi bu kadar değil elbet.

İşgal, terör, olağandışı rejim, yoksulluk, işsizlik, inkar, asimilasyon, sürgün, göç, Müslümanlaştırma, Türkleştirme, vd.
İç Dersimliler tahsildarı, mahkemeyi, savcıyı, milisi, kelle avcılığını, kalleşliği, toplu kırımı, hapis, idam, karakol ve kışlayı bu aşamada tanıdı.
Dersim'in bugünkü hali Türk medeniyetinin ne anlama geldiğinin aynasıdır.
Devletin "Dersim Islahatı" adını verdiği programın sonucu budur.
Eski Toplum'a göre bir ilerlemeyi temsil etmiyor bu.
Devletin Dersim programı Dersimli'yi ne kurtarmış, ne de kalkındırmıştır.
1938'in Dersim'e maliyeti 70 bin insanımızın hayatından ibaret değil.
Arta kalanlara çıkardığı fatura var bir de.
Islah edilmiş bir avuç insan hariç tutulursa, Dersimli bu yeni aşama ile barışık değil.
Toplumun kendi olağan kanalları içinde dönüşümünü engelleyen modernleşmenin bu türü, halihazırdaki bağımlı, geri, çarpık, baskıcı yapılanma kabullenilemez.
Dersim toplumunu ve değerlerini çürüten Türk sömürge yönetimi daha fazla kaldırılamaz.
Eski Toplum'u geri getirmek imkansız.
Ama Eski Toplum'un temel değerlerini esas alan yeni bir toplum olanaksız değildir.
Kölelikten başka bir şey olmayan tarihimizin Tunceli aşamasına son vermelidir.
Dersimli bunu vatansız bir azınlığa dönüşmeden başarmak zorundadır.
Toprak üssünü yitirirse ne dili kalır, ne de kültürü.

BÖLÜM II

Desmala Sure ve PSD

Desmala Sure, Tekoşin geleneğinden gelen Dersimli aydınlar tarafından 1991 yılında Londra'da yayımlanmaya başlanan sosyalist bir dergini adıdır.

1991-1996 yılları arasında 17 sayısı çıkmıştır.

Desmala Sure'nin ayırt edici yanlarından biri, düşünce, yazın ve siyaset dünyasını Kırmanc ve Kırmancıye kavramları ve Dersim Sorunu ile ilk tanıştıran dergi olmasıdır. Özellikle sürgündeki Dersimliler arasında Dersim fikrini canlandırmak için yoğun bir faaliyet yürütmüş, Dersimi bir hareketin ve kişilikli bir Dersim solunun oluşması için çabalamıştır.

1996'da Desmala Sure'nin yayın hayatı kesintiye uğradı.

Bu kesinti döneminde Desmala Sure'nin görüşlerini savunanlar faaliyetlerini PSD adı altında devam ettirdiler.

PSD, Desmala Sure dergisinin görüşlerini savunanlar tarafından 1997 yılında başlatılmış bir parti girişimidir.

Girişimi başlatanlar genel bir varlık sorunu ile karşıkarşıya olan Dersim ve Dersimlinin varolmak ve özgürleşmek için kolektif ve örgütlü bir mücadeleye, bir partiye ihtiyacı olduğu inancındadırlar.

Dersimi kuşatan çevrenin azınlık içinde azınlık, sorun içinde sorun gibi tanıtılarak geri plana ittiği Dersim davasının etrafın vesayetinden ve istismarından kurtarılması için de bağımsız bir parti tarafından temsil edilmesi zorunludur.

PSD; demokratik, özgürlükçü ve sosyalist/komünist bir harekettir.

Ayrımcılığın ve milliyetçiliğin her türlüsüne karşıdır.
1938’de yıkılan Dersim Komünü’nün hümanist, demokratik, eşitlikçi ve paylaşımcı değerleriyle uyumlu bir sosyalizm anlayışını savunmaktadır.
PSD’nin yakın amacı Dersim Sorunu'nun çözümüdür.
Çözüm önerisi Dersim ve Kızılbaşlara kendini yönetme hakkının tanınmasıdır.
Bu hak otonomi biçiminde gerçekleşebilir.
Dersimli kendi vatanında kendi dili, etnik-kültürel kimliği ile özgürce yaşamalıdır.
PSD; devlet, iktidar ve şiddet fetişizmine karşıdır.
Dersim sorununda sivil, barışçı ve demokratik bir çözümden yanadır.
İşgalci tepeden tırnağa silahlı ve hukukusuzdur. İnkarcı ve soykırımcıdır. Terörü gelenek haline getirmiştir.
PSD, bu koşullara rağmen, barışçı yolu ve demokratik yöntemleri esas almakta, Dersim mukavemetinin evrensel hukukun normları ve sınırları içinde kalmasında ısrar etmektedir.
Bu hukuk nefis-i müdafaa hakkını dışlamaz.
Stratejik, taktik ve örgütsel sorunların kararlaştırılacağı yer PSD kongreleridir.

BÖLÜM III

Tanzimat’tan 38’e Dersim’in Talepleri

Çaldıran’dan beri Dersimlinin talebi kendi vatanında özgürce yaşamaktır.
Dersimli bu talebini Tanzimat döneminin son yıllarından itibaren sistematik olarak dile getirmiştir.
Çaldıran’dan Tanzimat’a kadar Dersimli “Millet” statüsü talep etmiştir.

Dersim hareketinin Tanzimat sonrasındaki, özellikle 1860’lardan itibarenki talepleri ise aşağıdaki gibi formüle edilmişlerdir:

1864/1865’te (İstanbul hükümetinden):

- Dersim’in kendini yönetme hakkı
- Kırmancki’nin (Dımılki, Zazaki) yönetim dili olması.

Sonraki dönemde şu istemlerle karşılaşırız:

1916’da (İttihat ve Terakki yönetiminden):

- Dersim’de oluşan Ovacık merkezli özyönetimin tanınması

1920’de (Koçgiri hareketi başladığında Ankara hükümetinden):

- Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki tutukluların serbest bırakılması
- Türk yönetici ve memurların Dersim’den çekilmesi
- Koçgiriye sevk edilen askeri birliklerin geri çağırılması ve
- Özerklik

Erzincan görüşmelerinde (Koçkiri direnişini kırıldıktan hemen sonra):

- Dersim’de yerel dilde eğitim veren okulların açılması

1926’da (Koçan tenkili öncesinde):

- "Alevi geleneklerine uygun okullar" açılması
- İç Dersim’deki Koçkiri sığınmacıları için af çıkarılması

1937’de:

- Tunceli Kanunu’nun kaldırılması
- Milli hakların tanınması

Özetle, uzun tarihi boyunca Dersim ve Kızılbaş muhalefetinin temel ulusal talebi yer yer bağımsızlık, ama genelde özerklik biçimi altında kendini yönetme hakkı olmuştur.

1938 soykırımı ile birlikte uzun bir kesinti yaşanmıştır.

Dersim hareketinin Desmala Sure dergisinin yayın hayatına atıldığı 1991’den beri Dersim için talep ettikleri güncelleştirilmiş olmaları dışında yukarıdaki taleplerden pek farklı değildir.

Dersim Sorunu’nun çözümü için PSD’nin öne sürdüğü talepler Dersim mukavemetinin 1938’e kadarki istemlerinin hemen hemen aynıdır.

Bu talepler aşağıda bazı eklerle birlikte biraz daha ayrıntılı şekilde ve güncelleştirilerek sunulmaktadır.

PSD’nin Güncel Talepleri

Dersim Sorunu Tanınması Gereken Bir Realitedir

“Dersim sorunu” bir realitedir.

Dersim üzerine yapılan sayısız askeri seferin, tedip ve tenkillerin, bir o kadar direnişin kaynağında Dersim Sorunu vardır. “Dersim Sorunu”, bu ad altında, çok sayıda resmi rapora ve meclis tartışmalarına konu olmuştur.

Çözüm doğrultusunda atılacak ilk adım sorunun varlığını kabul etmektir.

Dersim 38’le Yüzleşmek

1937-1938 katliamı bir soykırımdır.

Bu gerçeğe yüzleşerek ve bu soykırımının mirası olan haksızlıkları gidererek yapılacak bir açılım Dersim sorununun demokratik ve barışçı yoldan çözümü için elverişli bir iklim oluşturur.

Yasaklı Ya Da Dışlanmış Hiçbir Kimlik Kalmamalıdır

Esas kitlesi Dersim ve çevresini yurt edinmiş olan TC sınırları içindeki Dımılki konuşan topluluklar (Kırmanclar, Zazalar ve Dımıliler), ne Türk, ne de Kürt'tür. Bu topluluklar etnik kökenleri bakımdan ağırlıklı Deylemler ve Geliler'le ilişkilidir. Dersim Sorunu, etnik boyutu itibariyle bu toplulukların geneliyle, daha özeldense bu toplulukların inanç ve kültürde Kızılbaş olan kesimiyle bağlantılıdır. Olağan gelişmeleri ve tek bir toplum halinde kaynaşmaları engellendiği için bugün bu toplulukların tümü tarafından eşit ölçüde benimsenen tek bir milli kimlikten söz etmek zordur. Kimliklerde Dersimli, Kırmanç, Kızılbaş, Zaza ve Dımılı gibi bir çokluk ve çeşitlilik mevcuttur. Ağırlıklı aynı etnik stoka mensup halk grupları arasındaki bu çok kimliklilik, kimi eskiden beri varolan, kimi de zamanla oluşan dinsel ve kültürel farklılıkların ifade biçimlerinden biridir. Zamanını doldurmuş ulus-devletçi, tekçi projelere öykünerek kimliklerdeki mevcut çeşitliliği yoksaymak, birini seçip diğerlerini dışlamak ya da bastırmak, farklılıkları tanımayı reddetmektir. PSD, sorunu tüm bu farklılıklarla birlikte ele almakta, devletin tanımayı reddettiği bahsi geçen kimliklerin meşru ve demokratik taleplerini (herbirinin çoğunluk oluşturduğu yerde özerk bir yönetim hakkı da dahil) savunmaktadır.

Kimliklerdeki çokluk ve çeşitlilik, tanınması, siyasal ve yasal gereklerinin yapılması gereken bir realitedir. Kimliklerimiz üzerindeki her türlü baskı, yasak ve ayrımcılık kalkmalıdır. Tüm kimlikler tanınmalı, kimlik telkininden vazgeçmeli, yasaklı ya da dışlanmış hiçbir kimlik kalmamalıdır. Her topluluk ya da kişi kendini özgürce tanımlama hakkına sahip olmalıdır. Yasaklanan ya da değiştirilen tüm isimler (şehir, kasaba, belde, köy, mezra, sokak vd) iade edilmelidir.

Ana dilde eğitim ve yayın hakkı, düşünce, ifade, basın, örgütlenme, din ve vicdan özgürlüğü.

Kızılbaş kimliği yüzünden asırlarca cezalandırılmış Dersimlinin inanç özgürlüğü anayasal teminat altına alınmalıdır.

Dersim ocaklarına otonom bir statü tanınmalıdır.

Alevi inancı, kültürü ve örgütlenmesi üzerindeki baskılar, her türlü ayrımcılık son bulmalıdır.

Dersimli kendi ana dili ve etnik-kültürel kimliğiyle serbestçe örgütlenme ve siyaset yapma hakkına sahip olmalıdır.

En dezavantajlı konumda olan Dımılki dili (Kırmancki, Zazaki) pozitif ayrımcılıktan yararlandırılmalıdır.

Kendini Yönetme Hakkı

Dersimlinin sınırları belli bir toprak parçası üzerinde uzun bir özyönetim tecrübesi vardır. Çaldıran'dan 38'e kadar yaşadığı tarihten gelen bir siyasal kimlik edinmiştir. Kendini kuşatan çevreden açıkça ayırt edilebilen farklı bir kültüre sahiptir. Bir koloni haline geleli beri Dersim yitirdiği özyönetimi yeniden kazanma isteğini korumuştur. Özcesi, bir dekolonizasyon ve desentralizasyon (ademimerkeziyet), başka deyişle demokratik bir yerinden yönetim gereklidir. Yasama, yürütme ve yargı işlevleri yerinde yürütülmelidir. Zorunlu olandan daha fazla devlet olmamalı, “halkın kendi kendini yönetmesi” ilkesi esas alınarak bunun elden geldiğince daha doğrudan biçimleri sınanmalıdır. Demokratik bir özyönetim, doğrudan bir demokrasi ile anlam ve içerik kazanır.

Doğanın Korunması

Türk devleti meşru ve haklı taleplerimizi karşılayarak Dersim sorununu demokratik ve barışçı bir yolla çözmek yerine, teröre başvurarak ve Dersim’i insandan arındırarak bitirmek istiyor.

Yürürlükteki barajlar projesinin gerçek hedefi enerji üretimi değil, Dersim’i sulara gömmek, Dersimliyi dağıtmaktır.

Barajlar projesi Dersimliyi vatansızlaştırma projesidir.

Türk devletinin uluslararası çevre standartlarını ihlal ederek yürüttüğü bu proje doğal hayatımızı, çevremizi şimdiden tahrip ediyor, potansiyel olarak oldukça zararlı ve yıkıcı sonuçlar içeriyor.

Dersim’in enerji sorunu doğasına zarar vermeden çözülebilir bir sorundur.

Dersim’deki barajlar projesi derhal iptal edilmelidir.

Türk devleti akarsularımıza kelepçe vurmaktan, “teröre karşı mücadele” bahanesiyle ormanlarımızı ateşe vermekten, köylerimizi yakıp yıkmaktan vazgeçmeli, siyanürle altın arama faaliyetlerini durdurmalıdır.

TSK ve PKK Terörüne Son

TSK gibi, PKK da Dersim’de bir işgal gücüdür. Dersim TSK ve PKK tarafından icra edilen ikili bir baskı altındadır. TSK ve PKK arasında Dersim Sorunu ve Dersimlinin talepleriyle hiçbir ilgisi olmayan danışıklı bir savaşın başlıca merkezlerinden biri haline getirilmiştir. Uzun süredir devam eden bu savaş nedeniyle Dersimli can güvenliğinden yoksundur. Sade Dersimli tarafı olmadığı bu savaş ve ikili terör rejimi yüzünden sürekli kan kaybetmekte, aralıksız şekilde göçe zorlanmaktadır.

Dersim’de savaşa ve teröre bir an önce son verilmelidir.

Önce İnsan

Yıkılan ve boşalan köyler, işsizlik ve yoksulluk, sürekli göç, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı, kumar, fuhuş ve terör, Dersim'in bugünkü görüntüsünden karelerdir..

Bu görüntü 38'de bir dönemece ulaşan imha sürecinin bugün de sürmekte olduğunun ifadesidir.

İnsan merkezli fikir ve siyasetlerin değil, devlet, iktidar ve şiddet fetişizminin, milliyetçi, ırkçı ve ayrımcı politikaların bir sonucudur bu.

Etnik-kültürel kimlikleri, kökenleri, dilleri veya düşünceleri yüzünden insanları işsizliğe, yoksulluğa ve göçe mahkum etmek, üzerinde yaşadıkları doğayı yaşanmaz hale getirmek insana ve akla hakarettir.

İnsan odaklı bir gelişme ve kalkınma anlayışı benimsenmeden, insan hakları, demokrasi, hukuk ve özgürlükler düzenine geçmeden, azınlık hakları, muhtelif etnik grupların ve dillerin hak eşitliği, kadın erkek haklarında eşitlik sağlanmadan bu görüntü değişmez.

Özgürlük ve eşitliğin olmadığı yerde kardeşçe bir dayanışma ve birlikte yaşama hayata geçmez.

İnsan hakları, temel hak ve özgürlükler, ekonomik ve sosyal haklarla tamamlanmadıkça gereği gibi kullanılamazlar.

Dersim'den dışarıya yapılan kitlesel göçün durdurulması, işsizliğe ve yoksulluğa karşı etkili önlemler alınması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, yıkılan köylerin yeniden inşası ve bu köyler halkının topraklarına serbestçe dönmesi, uyuşturucu, fuhuş, kumar ve alkolizme karşı etkili tedbirler alınması temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için birer zorunluluktur.

(2009)